

פרק יא

תלמידי חכמים במלחמה

בתקופת מלחמת השחרור התעורר ויכוח קשה בדבר גיוסם של בחורי הישיבה לצבא.

מעבר אחד עמדו ביה"ד של העדה החרדית ובראשם הרב דושינסקי זצ"ל והצטרפו אליהם רבנים חשובים אחרים כמו רבה של ירושלים הרב צבי פסח פרנק זצ"ל וכן הרב איסר זלמן מלצר זצ"ל, ועוד. מן העבר האחר עמדו רבנים גדולים ובהם הרבנים הראשיים לישראל, הרב יצחק אייזיק הרצוג זצ"ל והרב ב"צ מאיר חי עוזיאל זצ"ל, הרצ"י קוק זצ"ל והרב ש"י זיין זצ"ל, ואחרים.

להלן חלק מן הדברים כפי שהובאו בזמנו:

לבני התורה הי"ו! אנחנו הח"מ מודיעים בזה גלוי לכל אלו התלמידי חכמים חובשי ותופשי ביהמ"ד, בחורים ואברכים בני הישיבות, שעפ"י התורה"ק הצלתנו מהמצב הנורא אשר אנו נמצאים בו, ה' ירחם, הוא רק בזכות התורה"ק, וכל זמן שקולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין ידי עשו שולטות בו, וכבר מופסק ג"כ שרבנן אינן צריכין נטירותא. לזאת יצא מאתנו דעתנו דעת תורה שכל בן ישיבה, חובש ותופש ביהמ"ד, אל יתיצב ויפקד וירשם לכל דבר גיוס וכדומה, אפילו גם לשעה קלה, וחלילה לפקפק בזה כלל וכלל. וחובה כפולה ומכופלת מוטלת על כל בן ישיבה כעת להתגבר ולהתאמץ בכל היכולת בהתמדת ובשקידת לימוד תורה ביתר שאת וביתר עוז. ובזכות התורה"ק אשר היא מגינא ומצלי ננצל עם כל אחב"י מכל אויב וכו' ויוציאנו השם מהרה לרווחה וישיענו תשועת עולמים בביאת גואל צדק, במהרה בימינו אמן.

[מרן הגאב"ד [הרב דושינסקי] שליט"א ובתי הדין של היהדות החרדית שליט"א]

כנגדם יצא הרב זיין זצ"ל (תחילה בעילום שם):

'רבנן לא צריכי נטירותא' (בבא בתרא ז ע"ב)? רבש"ע, כלום מותר לסמוך על הנס במקום של סכנת נפשות ממש ולומר שאין רבנן צריכים שמירה? וחברון של תרפ"ט (לא תקום פעמיים צרה) תוכיח, כלום לא נפלו לפני בני עולה צעירים קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מזהירים, מבחירי הישיבה וחכמיה? במטותא מינייכו רבנן, הקדושים ההם היו 'צריכי נטירותא', או לא היו 'צריכי נטירותא'? והרי הם הם אותם האויבים-הערבים שפרעו ורצחו אז והם הם אותם

הפורעים ורוצחים עכשיו! ואם אמרו על 'נטירותא' של בנין חומה וכיוצא, ובזמנים רגילים, במטרת שמירה מפני שונאים העלולים לבוא (ראה רש"י, בבא מציעא קח, ע"א) מה זה עניין לזמן של סכנת נפשות ולחובה של מלחמת מצוה? הגיעו בעצמכם: הנה יצאה הוראה מ'משמר העם' להדביק את השמשות של כל החלונות בבד או נייר משום סכנת הפצצה. כלום יעלה על הדעת שתלמידי חכמים לא יעשו כזאת בטענה ש'רבנן לא צריכי נטירותא?' כלום היה אף מי שהוא מהעוסקים בתורה שהשתמטו ממילוי הוראה זו? ולמה עזבו תלמידי-החכמים, יחד עם שאר אחינו בני ישראל, את שכונות-הספר הנפגעות מיריות הצלפים ולא השתמשו בסגולה זו של 'רבנן לא צריכי נטירותא?' וכי רק בשביל זה בלבד שבמקרים אלה אי-אפשר לסמוך על אחרים? וכי זוהי דעת התורה? ולמה אפוא להשתמש שלא בזמנה ושלא במקומה באמרה זו של 'נטירותא', שכשהיא לעצמה, בזמנה הנכון ובמקומה המתאים, היא פנינה נחמדה.

מו"ר הרצי"ה קוק זצ"ל בספר לנתיבות ישראל ח"א (מאמר כג, למצות הארץ) מחייב השתתפות תלמידי חכמים במלחמה מן הטעמים הבאים: א. "לא תעמוד על דם רעך". ב. יציאה להצלת ישראל מיד צר. ג. מצוות כיבוש הארץ ויישובה שהיא - כמובא ברמב"ן - מצווה לדורות, קל וחומר בימינו שאנו כבר כאן. ד. דווקא לומדי התורה צריכים להשתתף בקידוש השם הכרוך במצוות הללו ובגאולת ישראל.

אלו הרוצים לפטור לגמרי ממלחמה את לומדי התורה מסתמכים בין השאר על המקורות הבאים:

א. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל (יג, יב): "...שבט לוי לא עורכין מלחמה כשאר ישראל... (יג) ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ... אשר נדבה רוחו אותו... הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה י"י חלקו ונחלתו..."

ב. מסכת נדרים (לב, א), ומסכת סוטה (י, א) - אברהם ואסא נענשו מפני שעשו אנגריא בתלמידי חכמים.

ג. מסכת מגילה (טז, ב) - חכמים החשיבו יותר את מרדכי היהודי בזמן שלמד תורה, מאשר בתקופה שעסק בהצלת נפשות.

ד. מסכת מגילה (ג, א) - המלאך בא אל יהושע ותבעו על ביטול תורה ולא על ביטול הקרבת התמיד.

ה. מסכת בבא בתרא (ז, ב) - רבנן לא צריכי נטירותא.

ו. מסכת סוטה (כא, א) - תורה מגנא ומצלא.

הסעיפים הבאים עוסקים ברלוונטיות של מקורות אלו ומקורות נוספים לדיון בגיוסם של תלמידי הישיבות בימינו.

א. שבט לוי במלחמה - עיון בשיטת הרמב"ם¹

דברינו שלהלן יתמקדו בבירור ובליבון דברי הרמב"ם כשלעצמם בסוף הלכות שמיטה ויובל, תוך נתינת הדעת לפרשנויות שונות, מגוונות ורבות, של נושאי-כלי ופרשניו, במישרין ובעקיפין.

כתב הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (יג, י-ג):

[י] כל שבט לוי מוזהרין שלא ינחלו בארץ כנען, וכן הן מוזהרין שלא יטלו חלק בביזה **בשעה שכובשין את הערים**, שנאמר לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל.

[יא] יראה לי שאין הדברים אמורים אלא בארץ שנכרתה עליה ברית לאברהם ליצחק וליעקב וירשוה בניהם ונתחלקה להם, אבל שאר כל הארצות שכובש מלך ממלכי ישראל הרי הכהנים והלויים באותן הארצות ובביזתן ככל ישראל.

[יב] ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו, מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל. לפיכך הובדלו מדרכי העולם **לא עורכין מלחמה כשאר ישראל** ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל השם שנאמר ברך ה' חילו, והוא ברוך הוא זוכה להם שנאמר אני חלקך ונחלתך.

[יג] ולא שבט לוי בלבד אלא **כל איש ואיש** מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלהים **ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים** אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעה"ז דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללויים, הרי דוד ע"ה אומר ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי.

א. שאלות וקושיות בדברי הרמב"ם

דברי הרמב"ם מוקשים לכאורה, ויש לשאול כמה שאלות על דבריו:

1. סעיף זה התפרסם, בשינויים קלים, ב"אמונת עתיד" גיליון 120, בעריכת הרב נריה גוטל שליט"א.

1) מאיזו מלחמה פוטר הרמב"ם את שבט לוי? אם הכוונה למלחמת מצווה, הרי הרמב"ם עצמו הורה בהלכות מלכים (ז, ד):

במה דברים אמורים שמחזירין אנשים אלו מעורכי המלחמה, במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצווה **הכל יוצאין ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה.**

והרמב"ם הגדיר (שם, ה, א):

...ואי זו היא מלחמת מצווה, זו מלחמת **שבעה עממים** ומלחמת עמלק ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם... מלחמת הרשות היא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

משמע שלמלחמת מצווה, כולל מלחמת כיבוש הארץ - **הכול** יוצאים והכול חייבים בה, אפילו חתן לאחר חופתו, שהתורה פטרה אותו ממלחמת רשות: "נקי יהיה לביתו שנה אחת", גם הוא חייב לצאת למלחמת מצווה. אם כך הדבר, הרי דומה שקל וחומר הדבר ביחס לשבט לוי, שלגביו לא מצינו שהתורה פטרה אותו **במפורש** מאיזו מלחמה שהיא, וודאי שבמלחמת מצווה גם הוא חייב.

ואם את נפשך לומר שכוונת הרמב"ם אינה אלא למלחמת רשות, שממנה, ורק ממנה, אכן בני שבט לוי פטורים, דבר זה קשה מאוד לאמירה, לפי שלשון הרמב"ם וסגנונו מורים בעליל ששבט לוי שותף גם למלחמה זו. כך מצינו ברמב"ם (שם, ז, ח):

המחזיר את גרושתו, והמארס אשה האסורה עליו, כגון **אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט**, ממזרת ונתינה לישראל, בת ישראל לממזר ולנתין, אינו חוזר.

וכן כתב הרמב"ם במקום אחר (שם, פ"ח ה"א):

חלוצי צבא כשיכנסו בגבול העכו"ם ויכבשום וישבו מהן, מותר להן לאכול נבלות וטרפות ובשר חזיר... וכן בועל אשה בגייתה אם תקפו יצרו... **הכהן מותר ביפת תואר** בביאה ראשונה...

כלומר בהלכות אלה מוזכרים כהנים והלכותיהם: כהן גדול ואלמנה, כהן הדיוט וגרושה וחלוצה, וכן כהן ביפת תואר. והנה על כורחך המדובר כאן הוא במלחמת רשות, שהרי דין החוזרים מהמלחמה קיים רק במלחמת רשות, וכן ההיתר לבעול אשת יפת תואר נאמר בעיקרו במלחמת רשות,² ובכל זאת כתוב מפורשות שהכהנים

2. **ובמלחמת מצווה קיימת מחלוקת:** כך עולה מהשוואה בין דברי הרמב"ם, בהל' מלכים ח, ב, שלא חילק בין סוגי מלחמות, ובין רש"י על התורה תחילת פרשת כי תצא (ע"פ הספרי, שם, פ"ס' ריא) ורש"י, סוטה לה, ב, וכן תוספות, סוטה לו, א ד"ה כמאן, מהם עולה שרק במלחמת

לוקחים בה חלק! אלא שאם כך הדבר, ולפי הרמב"ם שבט לוי אכן יוצא למלחמת מצווה ולמלחמת רשות כאחד, יש להבין את האמור בסוף הלכות שמיטה, וצוטט לעיל: מאיזו מלחמה הרמב"ם כן פוטר אותנו? ובאמת כך הקשה הגרי"ד סולוביצ'קי זצ"ל (בחידושי הגרי"ז סוטה מג, א), ואף נשאר בצריך עיון.

2) בהלכה יב (הל' שמיטה ויובל שם) רואים שהטעם ששבט לוי פטור ממלחמה ואינו מקבל נחלה וביזה הוא ששבט זה הובדל לעבוד את ה'. בשל כך שבט זה אינו שייך, ככלל באופן גורף, לעניינים חומריים אלא רק להיבטים רוחניים. לעומת זאת בהלכה יא מחדש הרמב"ם שבחוץ לארץ הוא דווקא מקבל נחלה וביזה, משמע שעקרונית הוא כן שייך גם לעניינים חומריים, כולל יציאה למלחמה!

3) מדוע הביא הרמב"ם הלכה זו של פטור שבט לוי ממלחמה בהלכות שמיטה ויובל, ולא בהלכות מלכים ומלחמותיהם?

4) בהלכות מלכים (ז, ג) מציין הרמב"ם את דברי משוח המלחמה: "מי האיש אשר בנה בית חדש וגו', והוא מונה ומפרט את כלל הפטורים. מדוע במסגרת זו הרמב"ם כלל אינו מזכיר את פטור שבט לוי, שאינו נמנה ומוזכר בין הפטורים מעורכי המלחמה?

ב. הסברים שניתנו לדברי הרמב"ם

בספר 'שבת הארץ עם תוספת שבת על הלכות שמיטה ויובל, בהוצאת מכון התורה והארץ (פי"ג הי"ב), מובא לקט של תשובות שניתנו לקושיות הנ"ל. נבחן אותן אחת אחת.³

הרשות הכתוב מדבר; וראה סמ"ג, עשין קכב; דרך מצוותיך (למשל"מ) סוף ח"ד; מנחת חינוך, מצוה תקלב; תולדות אדם, על הספרי שם, ועוד. וראה בספר באהלי יעקב (פרבשטיין), ח"ה (דברים), לפרשת ואתחנן, עמ' קטו-קטז, סיכומי דברים (הערה נ"ג).

3. יצוין שהתורה לא פטרה במפורש את שבט לוי ממלחמה. בדברים יח (א-ב) נאמר: "לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל, אשי ה' ונחלתו יאכלון. ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו, ה' הוא נחלתו כאשר דבר לו". ובספרי דברים, פרשת שופטים (פיסקא קסג), דרשו זאת כך: "לא יהיה לכהנים וכו'... חלק זו ביזה. ונחלה, זו נחלת הארץ. אשי ה', אלו קדשי מקדש. קדשי הגבול מנין, תלמוד לומר ונחלתו יאכלון" וכן בבמדבר יח (כ-כד) נאמר: "ויאמר ה' אל אהרן, בארצם לא תנחל וחלק לא יהיה לך בתוכם, אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל. ולבני לוי, הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה, חלף עבדתם אשר הם עבדים את עבדת אהל מועד. ולא יקרבו עוד בני ישראל אל אהל מועד לשאת חטא למוט. ועבד הלוי הוא את עבדת אהל מועד והם ישאו עונם, חקת עולם לדרתיכם ובתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה. כי את מעשר בני ישראל אשר ירימו לה' תרומה נתתי ללויים לנחלה על כן אמרתי להם בתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה". אם כן התורה מנעה מלוי נחלה כשאר ישראל, אבל לא פטרה אותם במפורש ממלחמה,

1. **יש להבחין בין מלחמת מצווה לבין מלחמת רשות.** במלחמת מצווה הכול יוצאים, ולא נפטרו בני שבט לוי אלא ממלחמת רשות. כך כתבו הרב יוסף אלקלעי בספר 'אמר יוסף', בשו"ת 'חבלים בנעימים' ובשו"ת 'אבני חפץ'.⁴ ואולם הדברים קשים, שכן ראינו לעיל בדברי הרמב"ם שגם במלחמת הרשות הכהנים חייבים.

2. בספר 'אבני חפץ'⁵ כתב שלדעת המרדכי **יש להבחין בין כהנים לבין לויים.** הכהנים אכן פטורים, וזאת בשל חשש מטומאת מת, אבל הלויים, שאינם אסורים בטומאת מת, אכן חייבים בהשתתפות בכל המלחמות. ועוד הוסיף שם שכהן משוח מלחמה היה חוזר לביתו לאחר שסיים לומר את דבריו. ואולם הבחנה חדשנית זו שבין כהנים ללויים קשה, וזאת בשל כמה וכמה טעמים.

א) לא מצאנו כל מקור לחלוקה כזו בין כהנים ללויים במלחמה, גם לא בדברי המרדכי ששימשו לו בסיס.

ב) יתרה מזו, מפורשות מצינו בדברי ראשונים שכהן - ולא רק לוי - שותף למלחמה. כך כתב רש"י במסכת נזיר (מז, ב): "והתניא משוח מלחמה קודם לסגן... דתלו ביה רבים - דעביד מלחמה בשביל רבים". כך מובא גם בתוספות הרא"ש הוריות (יג, א):

איבעיא להו לענין טומאה סגן ומשוח מלחמה איזה מהן קודם... דפשיטא ליה דלהחיותו משוח מלחמה קודם לפי שהוא ראש עורכי המלחמה וחיי ישראל תלוין בו.

כלומר, הן לפי רש"י הן לפי תוספות הרא"ש, כהן משוח מלחמה נלחם. וכך כתב גם הרד"ק (שמואל ב' כג, כ) באופן כללי יותר:

ואעפ"י שהיה בניהו כהן ואסור להטמא למתים, להילחם באויבי ה' הוא מצוה. כשצוה הקדוש ברוך הוא להלחם בשבעה גוים ובשאר האומות המצרות לישראל **לא חלק בין כהנים לישראל**, וכן צוה להיות כהן משוח מלחמה ולהיכנס עם ישראל למלחמה. והנה פנחס טמא עצמו למצוה כשהרג זמרי וכזבי וכן הלך למלחמת מדין עם ישראל.

כלומר גם כהנים נלחמים, וזאת אף אם הדבר כרוך בהיטמאות למתים.

בשל כך ניתן למצוא בין הפרשנים עמדות קוטביות בין אלה שמחייבים את שבט לוי כמעט בכל המלחמות ובין אלה הפוטרים אותו מכולן.

4. ספר אמר יוסף, הל' מלכים ז, ד; שו"ת חבלים בנעימים ח"ב סי' קלב ד"ה וכ"כ; שו"ת אבני חפץ, סי' צ, אותיות ז-ח.

5. שו"ת אבני חפץ, סי' צ אות ט, בדעת המרדכי, גיטין סי' תלב.

ג) במלחמות ישראל הכהנים הם שהיו נושאים את הארון כחלוצים לפני המחנה - כך אצל יהושע בכיבוש הארץ⁶ וגם בתקופות מאוחרות יותר,⁷ ולא חששו לטומאת מת.⁸

ד) מלחמה היא גדר של פיקוח נפש אשר דוחה את כל המצוות שבתורה (פרט לג' העבירות החמורות), כולל טומאת כהן למת. הדבר אמור הן ביחס למלחמת מצווה הן ביחס למלחמת רשות, שלאחר שנכנסו אליה היא יכולה להפוך למעין מלחמת מצווה.

3. יש שרוצים לפטור את שבט לוי ממלחמה בהסתמך על דברי הספרי במדבר (פיסקה קנז) בנוגע **למלחמת מדיין**:

אלף למטה אלף למטה לכל מטות ישראל תשלחו לצבא... מה ת"ל **לכל** מטות ישראל תשלחו לצבא, **להביא את שבטו של לוי**.

ובהקשר לכך כתב ר' דוד פרדו ב'פירוש ספרי דבי רב' (פרשת מטות, פיסקה קנז):
אלף למטה - כלומר אלף לכל שבט ושבט, והא דכתיב לכל מטות ישראל, נדרש כפני עצמו להביא שבט לוי, דאע"ג דבשאר המלחמות נראה דלא היו הולכין וכדאשכחן נמי גבי מרגלים, והטעם כמ"ש הרמב"ם ריש פ"ג מהלכות כלי מקדש דמצות עשה להיות הלויים פנויים ומוכנים לעבודת המקדש, מ"מ במלחמת מדין לנקום נקמת ה' נתחייבו גם הם.

וכתב בשו"ת יד אפרים (סי' יא), שמדברי הספרי "לרבות שבט לוי" יש ראייה ששבט לוי לא השתתף במלחמה על ארץ ישראל, שכן אם נאמר שהלוויים משתתפים במלחמה אף בכיבוש הארץ ככל ישראל, למה לנו ריבוי מיוחד במדיין: "אלף למטה לכל מטות ישראל, להביא שבט לוי". ויש להקשות על כך כמה קושיות:

א) דבריהם סותרים את העולה מדברי הרמב"ם שהובאו לעיל, ששבט לוי דווקא משתתף במלחמת מצווה, כולל כיבוש הארץ.¹⁰

6. יהושע פרקים ג-ד, ושם ו, ו-יב; וכן ח, לג.

7. שמואל ב' טו, כד-כט; מלכים א' ח, ג-ו ועוד.

8. לא זה המקום לדון במקומם של לוויים בנשיאת הארון - סוגיה שעליה נשברו קולמוסים רבים; לענייננו די באמור בפסוקים המפורשים הנ"ל על נשיאת הכהנים (הערת נ"ג).

9. ספרי עם פירוש ספרי דבי רב, ירושלים: מכון לב שמח, תש"ן, עמ' שנט.

10. ואם תאמר שאלה שיטות חלוקות, אזי ברי שאין בדבריהם כדי ליישב את שיטת הרמב"ם שעליה אנו דנים.

ב) קיימת לספרי זה גרסה הפוכה: "לכל מטות ישראל תשלחו לצבא להוציא את שבטו של לוי" - כך גרס הגר"א. לפי גרסה זו הרי היוצרות מתהפכים: בשאר המלחמות (לפחות במלחמת מצווה) **שבט לוי** כן נלחם. זאת ועוד, גם לאותם שגורסים "להביא", ניתן להסביר שהדבר נאמר להוציא מהווה אמינא שמכיוון שמלחמת מדיין אינה מלחמת מצווה "רגילה" כהגדרתה ברמב"ם¹¹ אלא "מלחמת נקמה"¹², אולי שם היה מקום דווקא לפטור את הלוויים, ולכן היה צורך להדגיש שגם הם חייבים. ברם, פשיטא שבמלחמת מצווה "רגילה" הם חייבים. נכון הוא שדעת אברבנאל (במדבר לא) היא ששבט לוי לא השתתף במלחמת מדיין, וכדבריו:

והנה לא הלך עמהם איש משבט לוי, לפי שהם לא היו יוצאים בצבא ולא היו נוחלים בארץ וגם לא בשלל המלחמה. והנה שלח עמהם לשר הצבא את פנחס שהיה צורר את המדיינים, כי לא רצה משה לעשות את המלחמה הזאת בעצמו.

אלא שדברי אברבנאל קשים מכמה סיבות:

א) דבריו אינם מתיישבים, לכאורה, עם הספרי בשתי הגרסאות. זאת משום שאם הוא גורס בספרי "להביא" את שבט לוי, אזי משמע שכל שבט לוי נלחם במדיין ולא רק פנחס; ואם הוא גורס "להוציא" את שבט לוי, משמע ששבט לוי נלחם בכל מלחמות ישראל פרט למלחמת מדיין. כך או כך, הספרי מהווה ראיה לסתור לאברבנאל.

ב) אברבנאל סותר עצמו, לכאורה, מיניה וביה. תחילה כתב ששבט לוי לא השתתף במלחמת מדיין, ומייד אחר כך כתב שפנחס שהיה משבט לוי לקח חלק במלחמה! ומה שביאר שמשה לא רצה לעשות מלחמה בעצמו, זאת מניין לו? וגם אם כך הדבר, מניין לו שטעם כזה מתיר לו לחרוג מההלכה ולגייס את שבט לוי למלחמה? ואם תאמר שהיה זה בגדר פיקוח נפש, הרי בכוחו של גדר זה להתיר לגייס את כל שבט לוי ולא רק את פנחס, והדברים צריכים בירור.

4. ב'משנת יעבץ'¹³ כתב שבני לוי פטורים ממלחמות המוטלות על הציבור, אבל הם **אינם פטורים ממלחמות שנובעות מהנהגת המלך**, ומתנהלות על פי משפט

11. רמב"ם מלכים ה, א.

12. לעניין ייחודה של מלחמת מדיין, ולעניין מקומן ההלכתי של מלחמות "ייחודיות", ראה הרב נריה גוטל, שלמי שמחה, ירושלים תשע"ו, סי' יט, עמ' 199-201.

13. משנת יעבץ, הל' שמיטה ויובל יג, ב.

המלך. לכן בכל מקום שאין מלך (או מלוכה השקולה הלכתית למלך), אין הלוויים יוצאים למלחמה. ויש לדחות את דבריו:

(א) דבריו סותרים את דברי הרמב"ם שהובאו לעיל, ש"הכל", כולל שבט לוי, יוצאים למלחמת מצווה - שכמובן מוטלת על הציבור.

(ב) מה המקור לחדש שישנו עוד סוג של מלחמה, עליו לא שמענו, שבו יש היתר גורף למלך לצאת למלחמה, וזאת שלא על פי כללי התורה וסייגיה?

ואם כוונתו למלחמת הרשות, אכן המלך הוא שמוציא למלחמה זאת (רמב"ם הלכות מלכים ה, א-ב). אלא שמכיוון שהמלך הוא המוציא למלחמת הרשות, אם כן למי נאמרו פרטי הדינים אם לא למלך עצמו?¹⁴

5. בספר 'עמק הנצי"ב'¹⁵ כתב שאומנם נכון הוא ששבט לוי לא היה יוצא להילחם, אבל הוא היה **מספק לחם ומים ללוחמים**. אלא שעל מענה זה נראה להעיר:

(א) זאת מניין לו? אומנם מצאנו שמי שאירס אישה ולא לקחה וכו' פטור מיציאה למלחמה ובה בעת הוא חייב לספק מים ומזון לחיילים, אך לעומתו מי שנשא אישה, בשנתו הראשונה, פטור לגמרי, גם מאספקת מזון ללוחמים, ואם כן מניין לו שדינו של לוי הוא כמי שרק אירס אישה ולא כמי שכבר נשאה?

(ב) דבריו ששבט לוי לא היה יוצא להילחם **כלל**, סותרים - כאמור לעיל - את דברי הרמב"ם ששבט לוי היה יוצא למלחמות חובה ורשות כאחד.

6. רמ"ל זק"ש זצ"ל¹⁶ סבר ששבט לוי **פטור ממלחמת כיבוש הארץ משום שאין לו נחלה וביזה בארץ ישראל**, אבל בשאר מלחמות גם שבט לוי חייב. לכאורה נראה שגישה זו תואמת להפליא את לשון הרמב"ם עצמו, בהלכות שמיטה ויובל הנ"ל, הלכה יב:

14. וראה מה שהשיג על דבריו ב'דרך אמונה' המובא להלן (סעיף 8). ואין לומר שמכוח "דינא דמלכותא דינא" מותר למלך ישראל להילחם מלחמות נוספות, שכן התבררו לעיל בפרקים הקודמים השיטות השונות בדינא דמלכותא דינא, ואין מי שיתיר למלך ישראל להילחם שלא לצורכי הציבור. ועל כל פנים ודאי שלדעת הרמב"ם אין למלך רשות בדינא דמלכותא (הקיים לדבריו גם במלך ישראל) לסכן יהודים במלחמה נוספת, ראה לעיל פרק ד אות ב.

15. עמק הנצי"ב, מטות ה.

16. מובא בספר משפט הצבא בישראל, לר' אלתר דוד רגנשברג, תל אביב תש"ט, עמ' צב, בשם קונטרסו "נרות לשבת" [ונדפסו הדברים ב'מילי דמרדכי' ח"ב על הרמב"ם שם, עיי"ש טעמיו. ה"ע].

...לפיכך הובדלו מדרכי העולם לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל השם...

כלומר הרמב"ם כורך נחלה, ביזה ומלחמה בחדא מחתא. אלא שלגישה זו, יש להקשות:

א) בהלכה י (שם) כתב הרמב"ם כי "כל שבט לוי מוזהרין שלא ינחלו בארץ כנען, וכן הן מוזהרין שלא יטלו חלק בביזה בשעה שכובשין את הערים...". הרמב"ם היה אמור להוסיף לכך: וכן מוזהרים שלא ליטול חלק במלחמה. כמו כן בהלכה יב: "ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה", היה אמור הרמב"ם להוסיף שאינו כלול בכיבוש הארץ עם אחיו וכו'!

ב) בהלכות מלכים (ז, ד) הרמב"ם מחייב את הכול ביציאה למלחמת מצווה, כולל שבט לוי, והוא מונה (שם ה, א) גם את מלחמת כיבוש הארץ!

ג) מה הטעם לחלק בין מלחמת כיבוש הארץ לשאר מלחמות? אם טעמו של הרמב"ם לפטור את שבט לוי הוא מפני שהובדל לעבוד את ה' (הלכה יב), הרי טעם זה תקף לכל המלחמות, אם כן כיצד הרמב"ם (הלכה יא) מתיר להם נחלה וביזה בחוץ לארץ, ומסתבר כדלעיל גם לערוך מלחמה?

7. ניתן לכאורה לתרץ שמכיוון שהטעם של פטור שבט לוי ממלחמה הוא שהשבט הובדל לעבודת ה' וכו', כל מי שמבדיל עצמו הלכה למעשה והוא קודש לה', הוא הפטור ממלחמה. לעומת זאת מי שאינו מבדיל עצמו משאר העם, גם אם הוא מיוחס לשבט לוי הוא כן חייב במלחמה, ועליו נאמרו הדינים של אלו שאינם חוזרים מעורכי המלחמה ודין אשת יפת תואר.

ברם, גם ביאור זה קשה, שכן נראה מלשונו שהפטור ממלחמה קשור לאיסור קבלת נחלה וביזה, והרי שם אין הדבר תלוי במדרגתו כלל, ומניין הקביעה שבמלחמה הדבר תלוי במדרגתו? וכמו כן אין מקור לכך שגם מי שאינו משבט לוי, מדרגתו פוטר אתו משירות צבאי.

8. הגר"ח קנייבסקי שליט"א כתב בספרו 'דרך אמונה' (ביאו"ה הל' שמיטה ויובל יג, יב):

וקשה דהא בשמואל ב' (כ"ג) בין הגבורים אשר לדוד מנוי בניהו בן יהוידע והוא ה' כהן, ובמלכים א' (ב) כתיב ששלמה מינהו שר צבא תחת יואב, וכן עירא בן עקש התקועי שהוא עירא היאירי כדפירש"י שם כ' (כ"ו) והוא ה' כהן כמ"ש בעירובין (ס"ג א'), ואין לומר דבמלחמת מצוה גם כהנים הולכין שהרי מלחמת מדין מלחמת מצוה היתה ואיצטריך לרבות שבט לוי אלמא דגם במלחמת מצוה

אין הולכין... ונראה דמש"כ רבנו שאין עורכין מלחמה הכונה שאין חייבין לילך למלחמה אבל אם רוצין מעצמן לילך למלחמה רשאיין, ול"ד להני שחוזרין מעורכי המלחמה שיש עליהן איסור לילך כדאי' בספרי אבל על כהנים ולוים אין איסור לילך אלא שא"א לכופן, אבל אם רוצים יכולין לילך. לכן לא הביא רבנו דין זה בה' מלכים כי אין זה דין במלחמה רק כאן בכבוד הכהנים והלוים הביאים ובהכי ניחא כל הני.

לדבריו, אומנם נכון הוא שהכהנים פטורים ממלחמה, אבל הם רשאים להתנדב, וזאת בניגוד למי ש"בנה בית ולא חנכו" שאסור לו אפילו להתנדב, ובכך מוסברות הלכות המתייחסות לכהנים במלחמות השונות, כפי שהובאו לעיל. ברם, גם על דבריו יש לשאול:

(א) דבריו אינם מתאימים לדברי הרמב"ם בהלכות מלכים המחייבים בפשטות את כולם, כולל שבט לוי, לצאת למלחמת מצווה.

ומה שכתב בסוף דבריו, שהרמב"ם לא התייחס לכך בהלכות מלכים, מכיוון שהפטור אינו נובע מדיני המלחמה אלא ממעלת הכהנים והלוויים (כלומר, שנובע ממעלתם, או קשור לכך), נראה דחוק.

(ב) לעיל (סעיף 3) נדחתה הטענה שמתוך שהתורה חייבה את שבט לוי במלחמת מדיין, מכאן שבשאר המלחמות הם פטורים.

(ג) מניין שדבר זה תלוי ברצונם, הרי לקיחת ביזה ונחלה אינה תלויה ברצון הלוויים, אם כן ממה נפשך: אם הפטור ממלחמה נלמד מאיסור ביזה ונחלה, הרי שם אין הדבר תלוי בהם וממילא גם היציאה למלחמה אינה תלויה בהם, ואם אין זה נלמד משם, מניין ששבט לוי פטור ממלחמה? (ולומר שהמקור הוא מלחמת מדיין - קשה, כאמור לעיל).¹

ג. הסברי הגרי"ד סולובייצ'יק והראי"ה קוק

1. בשם הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל (בחידושי הגרי"ז סוטה מג, א) מובא:

ונראה לומר בזה, דמש"כ הר"מ דשבט לוי לא עורכין מלחמה כשאר ישראל, אין הכוונה שהם מופקעים כלל מיציאה למלחמה, דנראה דהיכא שצריכין להם בשעת המלחמה גם הם היו יוצאים, וכל עיקר כוונת הר"מ הוא שאין מוציאין אותן לכתחילה ליכנס למלחמה כשאר כל ישראל כיון שהם חיל ה' והובדלו לעבוד את ה' ולשרתו ולהורות דרכי ה' ומשפטיו, אך בודאי אם יהיו צריכים לכהנים בעריכת המלחמה גם הם היו יוצאים, וא"כ לק"מ מש"כ הר"מ דכה"ג שקידש אלמנה וכה"ד שקידש גרושה אינם חוזרים מעורכי המלחמה, כיון

דבאמת אינם מופקעים כלל מיציאה למלחמה, וקמ"ל הכא דכיון שקידושיהן בעבירה לא קאי עלייהו הדין דחוזרין מעורכי מלחמה

לדבריו, עקרונית בני לוי חייבים במלחמה, אלא שמעשית הם **מגויסים מאוחר יותר** ורק **אם צריכים להם**. דבריו אלה אכן נראים נכוחים, שהרי במלחמת מצווה, גם ביחס לשאר האנשים החייבים במלחמה, כמו כלה מחופתה וכדומה, אין הכוונה שהכול יוצאים מייד לשדה הקרב, שהרי צריך לדאוג גם לעורף: לנשים, לילדים, לזקנים ועוד. מתקבל על הדעת שלוקחים אנשים למלחמה לפי סדרי העדיפויות והצרכים. מסתבר שגם את הלוויים, משרתי השם, לא גייסו ראשונים לקרב. עם זאת, בשעה שהיו צריכים אותם, היו מגייסים אותם כמו כל אחד מישראל במצב כזה. ייתכן שלזה כיוון הרמב"ם באומרו בצורה מדוקדקת ש"אינם עורכים מלחמה **כשאר ישראל**" - הרי אם רצה להגיד שאינם עורכים מלחמה ככלל, באופן גורף, היה כותב "ואינם עורכים מלחמה כלל". כדבריו ניתן להוכיח מדברי התוספות (מגילה ג, א):

אמש בטלתם תמיד של בין הערבים - קשה אמאי בטלוהו בשלמא תלמוד תורה בטלו לפי שהיו צרים על העיר כל ישראל אבל הכהנים אמאי לא היו מקריבים התמיד. וי"ל לפי שהארון לא היה במקומו כדאמר פרק הדר (עירובין סג, ב) והכהנים נושאים את הארון...

רואים כאן בעליל שלא גייסו מלכתחילה לצבא את כלל הכהנים, אלא רק את אלו שנוזקו להם לשאת את הארון.

2. הראי"ה קוק זצ"ל, כתב ב**ישבת הארץ** (פי"ג הי"ב):

ונראה שאע"פ שאין שבט לוי עורכין מלחמה היינו לעשות **מלחמה פרטית**, כמו שאפשר שיזדמן ששבט אחד עושה מלחמה בשביל ההתנחלות שלו שימצא לו בזה, **אבל כשכל ישראל יוצאין למלחמה מחוייבים גם הם** לצאת ומלחמה של כלל ישראל, זאת היא גם כן עבודת ד' שכל מי שהוא מיוחד יותר לעבודת ד' הוא שייך לה יותר משאר כל העם.

לדעת הרב קוק, שבט לוי **חייב בכל מלחמה ציבורית, רשות ומצווה כאחד**. הפטור היחידי הוא ממלחמה פרטית. אדרבה, מלכתחילה לוקחים את הלוויים למלחמה ציבורית, שכן הם היותר מיוחדים לעבודת ה'. וכן מצינו שבמלחמת רשות יוצאים הצדיקים היותר גדולים, שהרי כל היראים מעבירות שבידם חוזרים מעורכי המלחמה. המקור לחלק בין מלחמה כללית למלחמה פרטית נמצא ברמב"ם תרומות (א, ב):

ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות שכובש אותן מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל וזה הוא הנקרא כיבוש רבים, אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם אינו נקרא ארץ ישראל כדי שיהגו בו כל המצות.

הרמב"ם מחדש שישנם שני סוגים של מלחמות, כללית ופרטית. א) מלחמה כללית, שעם ישראל נלחם וכובש מדעת כלל ישראל, וזה נקרא כיבוש רבים, המחיל על מקומות אלו שם ארץ ישראל על כל המשתמע מכך. ב) מלחמה פרטית, ששבט נלחם מדעתו, שם אין חל שם ארץ ישראל על אותם מקומות שנכבשו. את אותה הבחנה שבין מלחמה כללית למלחמה פרטית החיל הרב קוק לענייננו. במלחמה של כלל ישראל, שהיא המלחמה היותר משמעותית, לא רק ששבט לוי חייב, אלא הוא מהראשונים היוצאים למלחמה. לעומת זאת במלחמה פרטית הוא אינו נוטל חלק.

ד. סיכום

מכל האמור עולה ששני ביאורים נשארו בעינם וללא קושי משמעותי: זה של הגר"ד סולובייצ'יק וזה של הראי"ה קוק. **לדעת שניהם, שבט לוי חייב במלחמות מצווה ורשות כאחד.** עם זאת קיים הבדל ביניהם: לגר"ד סולובייצ'יק בכל מלחמה ישנם סדרי עדיפויות, ולכן את שבט לוי מגייסים לבסוף. לעומת זאת לדעת הראי"ה קוק נראה שאת שבט לוי היו מגייסים דווקא ראשונים.¹⁷

לאור זאת ניתן ליישב את כל הקשיים שהועלו במשנת הרמב"ם:

א) אין כל סתירה בדברי הרמב"ם. אכן גם הלוויים חייבים במלחמות מצווה ורשות, ומה שכתוב שאינם עורכים מלחמה, לגר"ד הכוונה שמגייסים אותם אחרונים ורק כאשר הם נצרכים, ולרב קוק הם פטורים ממלחמה פרטית, שבטית וכדומה, אך הם חייבים במלחמות הציבור.

ב) כהנים אכן נלחמים במלחמת הרשות, והמקורות שכך כתבו מתפרשים כפשוטם. ג) ברור מדוע הרמב"ם מביא את פטור הלוויים ממלחמה בהלכות שמיטה ויובל ולא בהלכות מלכים. הדבר נובע מכך שבהלכות מלכים הוא עוסק במלחמות חובה ורשות, בהן הלוויים אכן אינם פטורים אלא חייבים (גם לדברי הגר"ד אינם פטורים מהמלחמה), ולכן ברור שאין כל מקום לציין שם את מצב הפטור. כך גם ברור מדוע

17. קביעה זו הינה לכאורה לא כדברי התוספות לעיל, שהרי שם משמע שלקחו מלכתחילה רק את הכהנים ההכרחיים לנשיאת הארון, וכלל הכהנים נשארו במחנה. אלא שהדברים נאמרו בדעת הרמב"ם.

הלוויים אינם נזכרים בין החוזרים מעורכי המלחמה בשל היותם לוויים, כי אכן אמת הדבר, שהם חייבים במלחמה.

ד) ומה ששאלנו, שאם הטעם לפטור את הלוויים מנחלה וביזה הוא בשל היותם קודש לה', אזי מדוע הם זוכים בכל זה בכיבוש מחוץ לארץ ישראל, וכי שם אינם ממשיכים להיות קודש? נראה לומר שכאן מדובר על תפקיד קודש **המיוחד להם בענייני ארץ הקודש**. כשם שכל יחיד מישראל מצווה לכבוש את הארץ וליישבה בפועל בתחומים המעשיים, כך הלוויים נתחייבו לעשות כן בצד הרוחני, הן בהרבת תורה לרבים ("כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו"), הן בעבודת הקודש בבית המקדש. וכן מצינו בספרי (במדבר קרח פסקא קיט):

ויאמר ה' אל אהרן **בארצם לא תנחל** וחלק לא יהיה לך בתוכם **אני חלקך ונחלתך** בתוך בני ישראל... ויאמר ה' אל אהרן בארצם לא תנחל בשעת חילוק הארץ וחלק לא יהיה לך בתוכם בביזה. **אני חלקך ונחלתך - על שולחני אתה אוכל ועל שולחני אתה שותה**.

לעומת זאת ביחס לכל מה שאינו שייך וקשור לנחלת ארץ ישראל וביזתה, הלוויים זוכים ופועלים ככלל ישראל.

לאור דברינו נתייחס לסיום דברי הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל, שם יג) שממנו רצו להסיק שתלמידי חכמים פטורים משירות צבאי: "ולא שבט לוי בלבד אלא **כל איש ואיש** מכל באי העולם **אשר נדבה רוחו** אותו... הרי זה **נתקדש קדש קדשים** ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים **ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו** כמו שזכה לכהנים ללויים...".

העולה מהדברים הוא שאנשי קודש אלו, כמו הלוויים, חייבים במלחמה לכל הפחות ככל איש ישראל.

ב. איסור עשיית אנגריא בתלמידי חכמים

להלן יובאו מקורות העוסקים באיסור עשיית אנגריא בתלמידי חכמים, אלא שכפי שיבואר בהמשך, נראה שאין ללמוד ממקורות אלו בנוגע לגיוסם של תלמידי חכמים לצבא ישראל בימינו.

א. הוצאת תלמידי חכמים למלחמה על ידי אברהם אבינו

במסכת נדרים (לב, א) נאמר: "אמר רבי אלעזר מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים? מפני שעשה אנגרייא בתלמידי חכמים

שנאמר: 'וירק את חניכיו ילידי ביתו'. ושמואל אמר מפני שהפריז על מדותיו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר: 'במה אדע כי אירשנה'. ורבי יוחנן אמר שהפריש בני אדם מלהכנס תחת כנפי השכינה, שנאמר: 'תן לי הנפש והרכוש קח לך'. 'וירק את חניכיו ילידי ביתו' רב אמר שהוריקן בתורה, ושמואל אמר שהוריקן בזהב. "שמנה עשר ושלוש מאות" - אמר רב אמי בר אבא אליעזר כנגד כולם, איכא דאמרי אליעזר הוא דחושבניה הכי הוי".

לפי ר' אלעזר אברהם אבינו ע"ה אכן נענש בשל הוצאת תלמידי חכמים לצבא. [אומנם בגמרא ישנה מחלוקת בזה, אבל ייתכן שלא נחלקו בנוגע לחטא שבמעשה שכזה, אלא נחלקו בטעם העונש, ואולי בנוגע לחומרת המעשים].

ובדעת זקנים מבעלי התוספות בראשית (יד, יד) כתבו: "וירק את חניכיו וגו' - שאמר להם אברהם למלחמה אנו יוצאין, מי האיש הירא מעבירות שבידו ילך וישוב לביתו. כיון ששמעו כך הלכו וחזרו להן ולא נשאר עם אברהם כי אם אליעזר עבדו. אמר לו הקב"ה לאברהם הניחו אותך כולן? חייך אני נותן כח לאליעזר כנגד כולן, ומנין אותיות של אליעזר יעלו למנין י"ח ושלוש מאות. וכן מסיק בפ"ד דנדרים. ועוד מסיק וירק את חניכיו רב אמר שהוריקן בתורה ושמואל אמר שהוריקן בזהב, פי' כדי שלא יהא לבם נוטה אלא להצלות נפשות".

מדברים אלה אפשר ללמוד שני דברים: שלבסוף אברהם יצא למלחמה רק עם אליעזר וואם כל חניכיו חזרו בשל יראתם מעבירות שבידם, נראה שאין מדובר בתלמידי חכמים שהיו עסוקים בתורה.

כמו כן גם למאן דאמר שאברהם הוציא למלחמה תלמידי חכמים, יש לפרש את חטאו באופן אחר.

כך כתב המהר"ל בגבורות השם (פרק ט): "ולפיכך סובר ר' אבהו שנראה באברהם שלא היה בוטח בה' לגמרי, שהרי עשה אנגריא בת"ח ולקחם למלחמה מיראתו, **ואילו לקח הראוי למלחמה אין זה חטא שאין סומכין על הנס, אבל לקח ת"ח מורה שהיה ירא,** והיה לו לבטוח בו יתברך ולא ליקח למלחמה אשר אין ראוי ליקח, ולפיכך נשתעבדו בניו ארבע מאות שנה שיראו גבורותיו אשר עשה ובוזה יקנו אמונה שלימה".

לפי המהר"ל חטאו של אברהם היה שהוא הוציא למלחמה תלמידי חכמים שאינם כשירים כלל למלחמה לפי שמאז ומעולם ישבו ולמדו תורה ולא ידעו להילחם כלל, ואף על פי כן אברהם לקחם ובוזה גילה שלא היה בוטח בה' לגמרי. אבל מי שמאומן למלחמה, ודאי שמצווה לקחתו כי אין סומכין על הנס.

והשאלה הנצרכת לימינו אליבא דשיטה זו, האם מלכתחילה ראוי לאמן בני תורה למלחמה, ואפילו אימון קצר יחסית, כדי שבשעת הצורך יהיו כשירים לצאת למלחמה?

אומנם יש החולקים על דברי המהר"ל:

הר"ן בנדרים שם כתב: "שעשה אנגרייא בתלמידי חכמים - שהוליכן למלחמה כדכתיב וירק את חניכיו דהיינו בני אדם שחנך לתורה".¹⁸ לשיטתו אסור להוציא תלמיד חכם למלחמה גם אם הוא מאומן לכך.

אלא שלמעשה מהגמרא הנ"ל אין הוכחה שתלמידי חכמים פטורים ממלחמה בזמננו: א. בגמרא, זו שיטה שאיננה בהכרח מוסכמת. ב. אין לפרש שמדובר במלחמת מצווה, שכן למדנו שלמלחמה זו מוציאים גם חתן מחדרו וכלה מחופתה, וקל וחומר תלמידי חכמים [וכפי שהסברנו לעיל שחתן פטור ממלחמת רשות, מה שלא מצאנו בתלמיד חכם במפורש]. ומכיוון שמדובר במלחמת רשות, אין הוכחה משם לימינו, כאשר מדובר במלחמת מצווה של הצלת ישראל מיד צר, שבה הכול חייבים.^ט

ב. עשיית אנגרייא בתלמידי חכמים על ידי אסא

נאמר במסכת סוטה (י, א): "דרש רבא, מפני מה נענש אסא מפני שעשה אנגרייא בתלמידי חכמים, שנאמר: 'והמלך אסא השמיע את כל יהודה אין נקי'. מאי אין נקי? אמר רב יהודה אמר רב אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה".

מקור המאורע הוא במלכים א' (טו, כב), שם נאמר לאחר שבעשא מלך ישראל נאלץ להסיר את המצור מעל אסא: "וְהַמֶּלֶךְ אֶסָא הִשְׁמִיעַ אֶת כָּל יְהוּדָה אֵין נָקִי, וַיִּשְׂאוּ אֶת אַבְנֵי הַרְמָה וְאֶת עֲצֵיהָ אֲשֶׁר בָּנָה בְּעֵשָׂא, וַיָּבֹן בָּם הַמֶּלֶךְ אֶסָא אֶת גִּבְעֵי בְנֵימָן וְאֶת הַמְצָפָה".

לפי הגמרא, המלך אסא העביד את כולם, כולל חתנים ותלמידי חכמים, בנשיאת אבנים מהרמה שבנה בעשא, לצורך בנייתן של גבע בנימין והמצפה.

18. לכאורה צריך בירור, שכן מצינו במסכת בבא קמא (לח, ב): "אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה, מלחמה הוא דלא, הא אנגרייא עביד בהו", ומשמע שאנגרייא אין פירושו מלחמה. וצריך לומר שהמונח "אנגרייא" כולל את כל העבודות הנצרכות למלך, כולל יציאה למלחמה. אנגרייא המוזכרת אצל אסא לדוגמה, כוונתה על פי פשט הכתובים והסבר המפרשים, עבודות המלך של נשיאת אבני החומה, וכפי שנראה בהמשך, אבל אצל אברהם הכוונה כפשט הכתובים שהוציא תלמידי חכמים למלחמה.

אלא שיש לשאול: לכאורה ישנה סתירה בדברי רבא עצמו, שמחד גיסא אמר שאסא נענש בגלל שעשה אנגריא בתלמידי חכמים, ומאידך גיסא הביא רביה מ"אין נקי" שהוציא חתן מחדרו, והרי על דבר זה שהוא לאו מפורש בתורה ראוי היה להיענש יותר? ואם נאמר שחתן אינו פטור מעבודת המלך אלא רק ממלחמה [ואכמ"ל במחלוקת הראשונים בזה], וכאן מדובר היה בעבודת המלך, אזי מה ההדגשה של "אפילו חתן מחדרו"?

והנה ברש"י סוטה שם כתב: "אנגריא - עבודת המלך".

ובמאירי שם כתב: "תלמיד חכם אין **עבודת המלך** מוטלת עליו כבשאר בני אדם אלא פטור ממנה על הדרך שהוא פטור מכמה דברים, כמו שהתבאר בראשון של בתרא. וכל שמטילים עליהם נענשים. דרך הערה אמרו, מפני מה נענש אסא...".

וכן הרד"ק מלכים א' (טו, כז): "חלה את רגליו - מן רגליו... ובדברי רז"ל 'אין נקי', שעשה אנגריא לתלמידי חכמים ומפני זה נענש וחלה את רגליו מפני **שהעביר** בעבודה זו תלמידי חכמים".

וצ"ל לדבריהם, שחטאו של אסא היה שהוציאם **לעבודה**, שאם מדובר שהוציאם **למלחמה**, למה מקשרים "אין נקי" לתלמידי חכמים? הרי התורה ציוותה לפטור ממלחמה רק חתן ולא מצאנו **בתורה** בשום מקום שתלמידי חכמים פטורים ממלחמה!

ובערוך ערך אנגריא כתב: "מאי אין נקי אפילו חתן מחדרו וכלה מחופה, **פירוש כל שכן ת"ח**". ונראה שלדבריו האנגריא האמורה אצל אסא היא עבודה, מהטעם הנ"ל, שבנוגע למלחמה אין לומר שהעונש על הוצאת תלמיד חכם נלמד בכל שכן מחתן שאיסורו מפורש בתורה. ובעל כורחנו צריך לומר שמדובר כאן בעבודת המלך, והכוונה בלשון "אין נקי" שכמו שבמלחמת מצווה מוציאים את כולם ללא יוצא מן הכלל, כך אסא הוציא לעבודה את כולם ללא חשבון, כולל חתן מחדרו שלא נכתב במפורש בתורה שהוא פטור גם ממלאכה [ראה רש"י להלן]. ועל זה שייך לומר שעונו היה גדול, שלא רק הוציא חתן טרי לעבודה שהיה מקום לפוטרו [ואכן לדברי המהרש"א שם חטא גם בזה], אלא כל שכן שחטא כשהוציא תלמידי חכמים לעבודה שיש בזה גדר של ביזיון תלמידי חכמים, וכבר נאמר שכל המבזה תלמיד חכם אין רפואה למכתו [שבת קיט, ב].¹⁹

ומבואר במסכת בבא מציעא (קח, א): "דרבנן לאו בני מיפק באוכלוזא נינהו". וברש"י שם: "ובאוכלוסא - לחפור, לאו בני מיפק - גנאי הוא להן". וכן ברמב"ם

19. וראה עוד לעיל פרק י, גיוס נשים לצבא, אות ד(ב).

הלכות תלמוד תורה (ו, י): "תלמידי חכמים אינם יוצאין בעצמן לעשות עם כל הקהל בבנין וחפירה של מדינה וכיוצא בהן כדי שלא יתבזו בפני עמי הארץ".

ג. סוגיית מרדכי היהודי - תלמוד תורה גדול מהצלת נפשות?

נחלקו הפוסקים ביחס בין הצלת נפשות לתלמוד תורה.

תשובת הרא"ש (כלל ו סימן ב) המובאת בטור יורה דעה (סימן רנא, ובשו"ע שם סעיף יד): "ושכתבת שיש אומרים שיכולין לשנות [=ממטרת כספי הצדקה] אפילו מת"ת לצורך ל' פשיטים [=שם של מטבע] להגמון בכל שנה, לפי שהוא הצלת נפשות, שאם לא יתפשרו עמו יש כמה עניים שאין להם ליתן ויכום ויפשיטום ערומים. הדין עמהן, כיון שיש בו הצלת נפשות הוא קודם".

יש להבין את כוונת הרא"ש, באיזה צורך של תלמוד תורה מדובר, ובאיזה צורך של הצלה?

האם מבטלים תלמוד תורה גם באופן **מוחלט** כדי להציל כמה נפשות? כלומר, האם יעלה על הדעת שמקום מסוים יבטל לגמרי תלמוד תורה כדי להציל נפש אחת או אפילו כמה נפשות? הרי אנו מצווים למסור את הנפש על תלמוד תורה כמו החשמונאים, וכר"ע שהקהיל קהילות רבים לצורך קיומה של תורה, וברור שללא לימוד אין קיום. ואם נאמר ששם מדובר בשעת שמד, שאם לא ימסרו את הנפש תבטל התורה באותו מקום, והרי גם בנד"ד אם נציל נפשות תיבטל התורה?

ואם נאמר שמצילים נפשות רק כשמדובר בביטול תורה באופן חלקי, איפה קו הגבול בין החלקי למלא? וכן, האם בגלל שמדובר על כמה נפשות הדבר מותר, או אולי אפילו בנפש אחת? וכן, האם כוונתו לומר שגם בספק פיקוח נפש אנו מחויבים לעשות כן? שהרי לא נאמר שההגמון יהרגם בוודאי אלא שהוא יכם ויפשיטם עירומים, וייתכן שמתוך כך יגיעו למיתה.

בי"ח שם סעיף ו: "ששאלת לציבור וכו' כיון שיש בו הצלת נפשות הוא קודם. **כתב מהרש"ל** (בהגהותיו לטור) על זה: ותימה הלא אסיקנא בסוף פ"ק דמגילה (טז ב) גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות, עכ"ל. ולא קשה מידי דהתם לא קאמר אלא **דגדול הוא העוסק בתורה להחשיבו ולהקדימו** יותר ממי שעוסק בהצלת נפשות, דאינו חשוב כמו העוסק בתלמוד תורה. אבל להוציא ממון להצלת נפשות פשיטא הוא דקודם להוצאה לתלמוד תורה, **דאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש** ד'וחי בהם' ולא שימות בהם (יומא פה, ב) ופשוט הוא".

נראה כעת את הגמרא במסכת מגילה, שהיא מקורו של המהרש"ל.

מסכת מגילה (טז, ב): "אמר רב יוסף: גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות. דמעיקרא חשיב ליה למרדכי בתר ארבעה ולבסוף בתר חמשה. מעיקרא כתיב: 'אשר באו עם זרבבל ישוע נחמיה שריה רעליה מרדכי בלשן', ולבסוף כתיב: 'הבאים עם זרבבל ישוע נחמיה עזריה רעמיה נחמני מרדכי בלשן', דמעיקרא חשיב ליה למרדכי בתר ארבעה ולבסוף בתר חמשה".

והדברים צריכים בירור: אם התורה אמרה שמדין "וחי בהם" הצלת נפשות קודמת, משמע שהיא גדולה מתלמוד תורה, אם כן כיצד ניתן לומר שתלמוד תורה גדול? ובעל כורחנו צריך לומר שיש צדדים שתלמוד תורה גדול ויש צדדים שהצלת נפשות גדולה, וכפי שנראה בהמשך.

בפרישה שם (ס"ק יג) משיב על הקושיה ממסכת מגילה: "ונלע"ד דהתם מיירי שיש אחרים שיכולים להציל הנפשות, ולכן אע"פ שהוא מצוה גדולה מי שמקדים להציל נפשות, מ"מ תלמוד תורה קודם, הואיל שיש אחרים שיכולין להציל הנפשות. וכה"ג כתב רבינו לעיל בסימן רמ"ו בשם הרמב"ם (ת"ת ג, ד) לענין תלמוד קודם למעשה, ע"ש. ועיין בדרישה".

גם לפרישה, תלמוד תורה גדול רק כאשר ישנם אחרים הבטלים מתורה, ומצוות ההצלה מוטלת עליהם. אבל כשהצלת נפשות עומדת לפתחם של לומדי תורה, ברור לפרישה שהם חייבים להיבטל מתורתם ולהציל.

ובדרישה שם (ס"ק ה) מתרץ תירוץ נוסף: "ונראה דהתם מיירי בענין שאין יכול לקיים שניהן, אז תלמוד תורה קודם. אבל הכא מיירי בענין שאף שיתנו ממנו להגמון מ"מ ישאר לסיפוק תלמוד תורה, אלא שלא יהיה כ"כ בריוח, ובענין זה אמר כיון שיש הצלת נפשות הוא קודם. וכיוצא בחילוק זה איתא לקמן ועיין בפרישה שפירשתי בענין אחר".

הסבר הדרישה טעון ביאור, שמשמע שכשיש כסף רק לאחד מהם, תלמוד תורה קודם להצלת נפשות, והרי פיקוח נפש דוחה הכול? ואכן בנו של הדרישה כתב באופן אחר. בדרישה יו"ד (סימן רמו ס"ק ז) **כתב בנו:** "שהתלמוד מביא לידי מעשה. נתחבטו בו קדמונינו דלפי זה הוה ליה למימר המעשה גדול דכל הלימוד אינו אלא בשביל שמביאו לידי מעשה. וי"ל ודאי מי שמקיים כל תרי"ג מצות הוא יותר מתלמוד תורה ומבטלין מתלמוד תורה בשביל תרי"ג מצות, אבל מצוה אחת או שתיים, יותר טוב ללמוד, שהתלמוד מביאו לידי כמה מעשים ובמצוה לא יעשה רק מעשה אחד. ועוד יש לומר שהתלמוד גדול שעושה מצוה בלימוד עצמו שנאמר (דברים ה, א) 'ולמדתם אותם' וגם מביא לידי עשיית מצות, ולכן התלמוד גדול. עד כאן המגיה [= בנו של הדרישה]".

עולה מדברי בנו של הדרישה שרק בסיטואציה מיוחדת שבה ביטול המצווה יאפשר ללמוד תורה כדי לקיים הרבה מצוות, תלמוד תורה קודם, אבל בכל מצב אחר מבטלים תלמוד תורה לצורך קיום כל אחת מתרי"ג מצוות, ובוודאי מצוות הצלת נפשות היא אחת מהן. זאת בניגוד למה שכתב הדרישה שהובא לעיל שתלמוד תורה קודם.

הט"ז ביורה דעה (סימן רנא ס"ק ו) מתרץ: "ואין כאן קושיא דודאי **אין לך דבר עומד בפני פיקוח נפש**. אלא דהתם אומר דיותר יש זכות למי שזוכה לעסוק בתורה ולא בא לידו הצלת נפשות, ממי שבא לידו הצלת נפשות ועל ידי כך צריך לבטל תלמוד תורה ולעסוק בהצלת נפש. ויליף לה ממרדכי בלשן שתחילה שלא בא לידו עסק של הצלת נפשות, היה חשוב בעיני חכמים יותר ממה שאחר כך בא לידו המצוה של הצלת נפשות, והוצרך לבטל תורה כדאי' שם שלא מנאו אותו חכמים כמו תחילה. ... ויותר תימה על בעל הדרישה שכתב בתירוץ קושיא זאת דאם הוא בענין שאין יכול לקיים שניהם אז תלמוד תורה קודם כו' **וזה ודאי אינו**".

לט"ז פשוט שמי שהקב"ה איפשר לו להמשיך ללמוד תורה שכרו גדול מזה שהקב"ה זימן לפניו מקרה של פיקוח נפש, אף על פי שאם מזדמנת לאדם הצלת נפשות בשעה שלומד תורה, חייב הוא להפסיק לימודו ולהציל.

ועדיין יש להבין, אם תלמוד תורה גדול מהצלת נפשות, מדוע צריך להפסיק מלימודו לשם הצלת נפשות?

המהר"ל באור חדש (עמ' רכב, על אסתר י, ג: "ורצוי לרוב אחיו") כתב: "ובגמרא אמר (מגילה טז, ב), תני רב יוסף²⁰ "לרוב אחיו" - ולא לכל אחיו, מלמד שפרשו ממנו מקצת סנהדרין, ור"ל כי מקצת סנהדרין אמרו אל תתאוה לשלחן מלכים, כאילו המלכות הוא על כתר תורה וזה אינו כי כתר תורה על כתר מלכים. אע"ג דודאי מרדכי כל מה שעשה לא עשה רק להצלת נפשות ישראל, הרי שם אמר רב יוסף גדול תלמוד תורה מהצלות נפשות... ופי' זה כי הצלות נפשות - שמציל הנפש שלא ימות, ותלמוד תורה - יתן קיום נצחי אף בעולם הבא, ולכך אף אם כוונת מרדכי להצלת נפשות, לא היה לו לעשות זה כי התורה היא על כל, ולכך פרשו ממנו מקצת סנהדרין. אבל מ"מ הרוב לא פרשו מן מרדכי כי הצלות נפשות ג"כ מביא לעוה"ב, כי יפה שעה אחת בעולם הזה בתשובה ומעשים טובים מכל חיי עה"ב, ולכך גם בהצלת נפשות תלוי חיי עוה"ב".

20. ראה דקדוקי סופרים שם (ובאתר הכי גרסינן), שכך הגרסה בכ"י ועוד [ה"ע].

עולה מדבריו שרוב חכמי ישראל סברו שהוא עשה כהוגן שביטל תורה כדי להציל את כלל ישראל.

[ייתכן שזה היה הוויכוח בין גדולי ישראל במלחמת השחרור, כשחלק מהם סברו שלומדי התורה צריכים להישאר בישיבה ומזה תצמח הישועה, ואחרים טענו שאין דבר העומד בפני פיקוח נפש כולל תלמוד תורה. על סוגיה זו עוד נעמוד בהמשך בע"ה].

עולה עד כה שלדעת הטור, השו"ע, הב"ח, הט"ז, הפרישה (סי' רנא) ובנו של הפרישה (סי' רמו), אין דבר העומד בפני פיקוח נפש. לדעת המהרש"ל והדרישה (סי' רנא), תמיד תלמוד תורה קודם.

ובאמת דברי המהרש"ל והדרישה קשים מאוד, וכי יעלה על הדעת שהלומד תורה ומופיע לפניו מצב של פיקוח נפש, ימשיך לעסוק בתורה ולא יציל?! והרי נאמר "לא תעמוד על דם רעך"?!¹

ואולי יתכן לתרץ **שלכולי עלמא כשיש לפנינו פיקוח נפש מול תלמוד תורה, פיקוח נפש קודם**, אלא שבמקרה של הל' פשיטים להגמון, אין מדובר בפיקוח נפש ודאי, אלא בספק פיקוח נפש, שיכו אדם וישאירוהו בעירום ובחוסר כול, והדבר עלול לגרום לכך שימות. אם כן מדובר במציאות עתידית מסופקת, ובזה המהרש"ל והסוברים כמותו סברו שאין זה דוחה תלמוד תורה.² גם אצל מרדכי היהודי לא היה מדובר בפיקוח נפש שעמד לפנינו, אלא מרדכי הוא שיצר מציאות של פיקוח נפש בכך שעמד בשער המלך כדי לא להשתחוות להמן, ובכך רצה לעורר את עם ישראל לתשובה ולהצילם משמד רוחני [וכפי שהיה באמת לבסוף, עד שקיבלו עליהם מרצון גם את התורה שבעל פה]. ועל זה אמרו שגדול תלמוד תורה מהצלת נפשות, שאם הוא היה ממשיך לעסוק בתורה עם תינוקות של בית רבן, כוח התורה היה מחזיר את עם ישראל בתשובה, ללא פיקוח נפש וללא ביטול תורה [ובספר ראשון לציון (יו"ד סי' רנא שם, לבעל אוה"ח הק')] תירץ שההסתייגות של מקצת מהחכמים, לא הייתה בנוגע לעיסוקו של מרדכי בהצלה מגזירת המן הרשע, אלא על היותו משנה למלך אחר מן האחר מכן, והגמרא אומנם מכנה זאת הצלת נפשות, מכיוון שמטרתו הייתה באופן כללי להביא להצלת ישראל מהתנכלויות הגויים וכדומה, אבל בשלב זה לא היה מדובר על פיקוח נפש מידי או ודאי].

השיטות החולקות: א. ייתכן שסוברים שזה נחשב לפיקוח נפש של ממש וכפי שלמדנו **בבא קמא** (ק"ז, א): "ההוא גברא דהוה בעי אחוויי אתיבנא דחבריה [רצה להצביע בפני גויים על מקום התבן של חברו]. אתא לקמיה דרב, אמר ליה: לא תחוי ולא תחוי, אמר ליה: מחוינא ומחוינא. יתיב רב כהנא קמיה דרב שמטיה לקועיה

מיניה [הרגו]... דממון של ישראל כיון שנפל ביד עובדי כוכבים אין מרחמין עליו". מכאן שכאשר גוי נטפל לישראל מחמת ממונו, הדבר נחשב לפיקוח נפש ודאי. ב. ייתכן שטעמם הוא שהדבר נחשב לספק פיקוח נפש הנמצא לפנינו. וכמו שלמדנו שמפקחין את הגל אפילו בספק ספק ספיקא הנמצא לפנינו [יומא פג, א] [בניגוד לספק שאינו לפנינו שמדובר בשאלה של הסתברות].

עדיין יש להבין - באיזו סיטואציה תלמוד תורה גדול מפיקוח נפש?

אם בכל מקרה של פיקוח נפש מבטלים תורה, משמע שפיקוח נפש גדול יותר, ואם נאמר כדברי הב"ח, שמי שהקב"ה דאג שלא יתבטל מתלמוד תורה הוא במדרגה גבוהה יותר ממי שהקב"ה זימן לו מקרה של פיקוח נפש שעליו לבטל תורה, יש להבין מדוע עליו לבטל תורה ולעסוק בפיקוח נפש, הרי תלמוד תורה גדול יותר ובזכותו יינצלו?

לאור העובדה שראינו שיש פעמים שתלמוד תורה גדול, ופעמים שפיקוח נפש גובר, בעל כורחנו יש היבטים שבהם תלמוד תורה גדול, ויש היבטים שבהם מצוות גדולות יותר. וכמו שהסברנו לעיל בנוגע ללימוד תורה ועבודת בית המקדש, ובדומה לגוף ונשמה: יש היבטים שבהם הנשמה גדולה מהגוף שהרי היא מחיה אותו, ומאידך גיסא, ללא הגוף אין הנשמה יכולה להופיע בעולם. וכן עולם הזה מול העולם הבא - מחד גיסא עולם הבא גדול שהוא התכלית, מאידך גיסא לא ניתן להגיע לעולם הבא ללא העולם הזה.

לכן, בנידון דידן, מצד הערך המוחלט והנצחי, ברור שלימוד תורה גדול יותר ולכן אנו מוצאים עניינים הייחודיים לתורה בלבד כמו "והגית בו יומם ולילה". התורה היא הבסיס לכל המצוות ולכן תלמוד תורה כנגד כולם, ותורה קדמה לעולם וכו', ולכן מי שהקב"ה דאג שלא ייבטל מלימודו עוסק בדבר עליון יותר. אבל כאשר במציאות הפרקטית של עולמנו ישנה התנגשות בין תלמוד תורה לקיום מצווה, קיום המצווה גובר, כמו הנחת תפילין, מקרא מגילה ועוד, וקל וחומר להצלת נפשות, שאם לא כן אין קיום למצוות.

ד. תלמוד תורה, עבודת המקדש ומלחמה - בירור סוגיית יהושע והמלאך ביריחו

א. סוגיית יהושע והמלאך

הגמרא במסכת מגילה (ג, א) מביאה שני מקורות סותרים בנוגע ליחס בין עבודת בית המקדש לבין לימוד תורה:

"תניא נמי הכי: כהנים בעבודתן, ולוים בדוכנן, וישראל במעמדן - כולן מבטלין עבודתן ובאין לשמוע מקרא מגילה. מכאן סמכו של בית רבי שמבטלין תלמוד תורה ובאין לשמוע מקרא מגילה, קל וחומר מעבודה. ומה עבודה שהיא חמורה - מבטלין, תלמוד תורה - לא כל שכן?".

מגמרא זו עולה שעבודת המקדש חמורה מתלמוד תורה.

ולהלן שם: "ועבודה חמורה מתלמוד תורה? והכתיב 'ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עמד לנגדו' וגו' ... אמר לו: אמש בטלתם תמיד של בין הערבים, ועכשיו בטלתם תלמוד תורה! אמר לו: על איזה מהן באת? אמר לו: 'עתה באתי'... ואמר רב שמואל בר אבון: גדול תלמוד תורה יותר מהקרבנות תמידין. שנאמר 'עתה באתי!'. אם כן, מהדיון בין יהושע למלאך למדים שדווקא תלמוד תורה גדול מעבודה. והרי זו סתירה מניה וביה.

מתרצת הגמרא: "לא קשיא: הא דרבים, והא דיחיד... תלמוד תורה דיחיד קל".

בתחילה הניחה הגמרא שעבודת המקדש חמורה מתלמוד תורה. מניין הגמרא לומדת זאת? מסתבר שמהעובדה שהקרבנות קורבנות מחייבת ביטול תורה, ולמרות זאת ההקרבנה נעשית. כמו כן מצאנו שעבודה דוחה שבת, ותלמוד תורה אינו דוחה שבת, כגון שאין קורין לאור הנר וכדומה.

בהמשך הגמרא עוסקת בטענות של המלאך ליהושע:

בַּיהוֹשֻׁעַ (ה, יג-יד) נֹאמַר: "וַיְהִי בְהִיּוֹת יְהוֹשֻׁעַ בִּירִיחוֹ וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה אִישׁ עֹמֵד לְנֶגְדוֹ וְחָרְבוֹ שְׁלֹפָה בְּיָדוֹ, וַיֵּלֶךְ יְהוֹשֻׁעַ אֵלָיו וַיֹּאמֶר לוֹ הֲלֵנוּ אִתָּה אִם לְצָרֵינוּ. וַיֹּאמֶר לֹא כִּי אֲנִי שָׂר צָבָא ה' עִתָּה בָּאתִי...".

ויש להבין:

- א. מניין לגמרא שהמלאך בא בתביעה ליהושע על ביטול תורה וקורבן תמיד, דבר שאינו מופיע בדבריו?
- ב. אם המלאך בא בתביעה על שתי האשמות, מה מקום יש ליהושע לשאול על איזו מהן בא?
- ג. כמו כן, אם המלאך עוסק בשתי האשמות, מדוע בסוף הוא אומר שהוא בא רק על אחת?

התוספות שם (ד"ה אמש) מסבירים את הדברים: "אמש בטלתם תמיד של בין הערבים - ... וא"ת והיכי משמע לישנא דקרא דבטלו התמיד ותלמוד תורה? ויש לומר דה"פ מדקאמר 'הלנו אתה' הכי קאמר בשביל תלמוד תורה באת דכתיב 'תורה צוה לנו', אם לצרינו או בשביל הקרבנות שמגינים עלינו מצרינו".

לדעת תוספות, יהושע ידע שביטל שתי מצוות [ייתכן שידע זאת מדברי המלאך], תלמוד תורה ותמיד, אך לא ידע על אילו מהן בא המלאך. ומתשובתו "עתה באתי" הבין שבא על ביטול תלמוד תורה.

עוד כתבו תוספות שם: "אמש בטלתם תמיד של בין הערבים - קשה אמאי בטלוהו? בשלמא תלמוד תורה בטלו לפי שהיו צרים על העיר כל ישראל, אבל הכהנים אמאי לא היו מקריבים התמיד? וי"ל לפי שהארון לא היה במקומו, כדאמר פרק הדר (עירובין סג, ב) והכהנים נושאים את הארון".

כלומר, לפי תוספות הם ביטלו במודע את קורבן התמיד מכיוון שלא היה איתם ארון הברית שהיו נזקקים לו במלחמה [ויש מפרשים שכוונתם היא שמכיוון שהכהנים היו עסוקים בנשיאת הארון לא יכלו להקריב. ראה גם לשון רשב"א וריטב"א שם, וראה טורי אבן שם].

ויש להקשות על התוספות כמה קושיות:

א. אם אכן ישנו נימוק טוב לאי הקרבת התמיד, כיצד ניתן להסיק מכך שהמלאך בא בטענות על ביטול התורה ולא על ביטול התמיד, שתלמוד תורה גדול, הרי הייתה סיבה טובה לכך שלא יכלו להקריב את התמיד?

ב. לפי תוספות יש גם נימוק טוב לביטול התורה מכיוון שהיו עסוקים במלחמה, אם כך מדוע המלאך בא אליהם בטענות בסוגיה זו? ואם נאמר שכוונת תוספות היא להסביר את ביטול התורה ביום בלבד, בו הם היו עסוקים במלחמה, הרי גם בלילה היו עסוקים במארב ונפטרו מתלמוד תורה? לאור הנ"ל טענות המלאך בטלות.

ג. לכאורה אפשר לומר שאכן היו סיבות לביטול שתי האשמות, ואף על פי כן המלאך נשאר עם האשמה על ביטול תורה, ומשמע שזה חמור יותר. אבל קשה, שזאת מניין לנו? אולי הטעם בביטול התמיד חזק יותר כי באמת לא יכלו להביא את הארון, ואילו תלמוד תורה אולי יכלו יותר להידחק וללמוד?

לכן צריך לומר לדעת תוספות שאף על פי שהסיבה לביטול התורה חזקה יותר, שהרי הם עסקו במלחמה ובפיקוח נפש של רבים גם כשהיו במארב, והיה מקום לדחות תלמוד תורה, בכל אופן המלאך בא בתביעה שהיה עליהם להתאמץ ולהידחק יותר כדי ללמוד, תביעה שלא עלתה ביחס להקרבת התמיד.

רש"י מסביר באופן שונה מתוספות:

"אמש ביטלתם כו' - בתשובה שהשיבו עתה באתי אנו למדין שהמלאך האשימן בשני דברים: אמש, כלומר כשהעריב היום, היה לכם להקריב תמיד הערב ובטלתם

אותו, ונשתהיתם במארב העיר חנם שאין זמן מלחמה בלילה. **ועכשיו** - שהוא לילה, היה לכם לעסוק בתורה, שהרי אינכם נלחמים בלילה. **עתה באתי** - על של עכשיו". מרש"י עולה שהמלאך הוא זה שהעלה את הטענות על ביטול שתי המצוות, ויהושע שאלו על איזו מהן בא.

ויש להקשות:

א. אם המלאך בא משום שתי האשמות, מה מקום יש לשאלת יהושע על איזו מהן באת, הרי הוא בא על שתיהן?

ב. אם המלאך בא מראש משום שתי האשמות, מדוע בסוף האשימם רק באחת?

ג. אם נאמר שתשובת יהושע על התמיד ריצתה אותו [וכתירוץ התוספות שלא היה ארון (או כהנים)], וכן יש אומרים (ברשב"א וריטב"א) שלא היה מעמד לפי שכולם היו במלחמה] מדוע לא קיבל המלאך את התירוץ על ביטול תלמוד תורה?

ד. רש"י ממשיך: "**מיד וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק** - לא באותו הלילה כתיב, אלא בלילה שצר על העי, והכי קאמר: מיד חזר יהושע מדבריו, וכשבא לילה **אחר** במצור - עסק בתורה".

ויש לשאול: הרי כתוב **שמייך** וילן יהושע וכו', כלומר שהוא קיבל את הביקורת ומיד החל ללמוד תורה, ואילו רש"י אומר שהוא התחיל ללמוד רק בלילה המצור על העי?

ואומנם הוכרח לומר כן, כי פסוק זה עוסק במלחמת העי, אבל אם כן מדוע כתבה הגמרא "**מייך**"? ונוסף על כך, אם יהושע הודה למלאך, מדוע לא **חזר בתשובה מייך**, והתחיל ללמוד תורה בו בלילה, אלא חיכה עד למלחמת העי?

ה. מה פירוש דברי רש"י "מיד חזר יהושע מדבריו", על אילו דברים רש"י מדבר?

לפי רש"י כנראה כך התנהל הדו-שיח בין יהושע למלאך: יהושע רואה את המלאך ושואלו: האם אתה אויב או אוהב? אומר לו המלאך, אני אוהב ובאתי להוכיחך על עכשיו. יהושע ידע מראש שביטול שתי מצוות והוא הניח שהמלאך ידע על כך, ועל כן הוא שואל את המלאך: על איזו משתיהן באת? המלאך משיב שבא על ביטול תורה, ומסתבר שהסביר ליהושע מדוע הוא דוחה את הסברו על כך, ויהושע **מייך** קיבל את תוכחת המלאך, אך בפועל תיקן את ביטול התורה רק מאוחר יותר במלחמת העי.

ועדיין קשה, מדוע לא תיקן את העניין מייך וישב ללמוד באותו לילה?

מסביר הנצי"ב בהעמק דבר בראשית (יד, יד): "וירק את חניכיו. בנדרים דף ל"ב איכא למא"ד שהוריקן בד"ת. והוא פלא מה זה שעה [=זמן] לד"ת. אבל הענין הוא

כמש"כ לעיל י"ב י"ז **דזכות התורה היא חרב** ש"י [=של ישראל], ובזה הזכות הגין ה' ולחם בשביל אברם. ע"כ **כל שהמלחמה כבדה יש להעמיק יותר בהלכה ולשנן את החרב**. וכך עשה אברם - הוריק את חניכיו בהלכה עמוקה עד שהיה קשה להם להבין, והוריקו פניהם". ובהרחב דבר - "וזהו דאיתא במגילה דף ג' מיד וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק' ואמר ר"י 'מלמד שלן בעומקה של הלכה'. וכבר עמדו התוס' דכל העסק עם המלאך היה ביריחו, וזה המקרא כתיב במלחמת העי. אבל הענין דאחר ששמע יהושע מדברי המלאך שעסק תורה הוא שייך למלחמה, כמש"כ בביאור אותה אגדה להלן מ"ח ט"ז [הרחב דבר], מיד בשעה שהגיע למלחמת עי שהבין כי הדין מתוח עדיין, שהרי הקב"ה אמר 'שים לך אורב' וגו', ע"כ העמיק יותר במלחמתה של תורה".

הנצי"ב מחדש חידוש גדול: טענת המלאך ליהושע הייתה על ביטול תורה **בשעת מלחמה**, שדווקא אז זקוקים להגביר את הזכויות בעזרת לימוד התורה. ולכן לשיטתו מובן מדוע חיכה יהושע למלחמת העי כדי לתקן את ביטול התורה. אלא ששיטתו סותרת את דברי רש"י ותוספות שבשעת מלחמה לא הייתה למלאך כל טענה על ביטול תורה, אלא רק בשעה שהיו אמורים להפסיק להילחם.

ויש לדייק בדברי רש"י - **"אמש ביטלתם** כו'... ונשתהיתם **במארב** העיר חנם שאין זמן מלחמה בלילה [משתחשך]". ובהמשך: **"מיד וילן יהושע בלילה ...** לא באותו הלילה כתיב, אלא בלילה **שצר** על העי, והכי קאמר: מיד חזר יהושע מדבריו, וכשבא לילה אחר **במצור** - עסק בתורה".

כלומר רש"י מבין שהמלאך לא בא אל יהושע בטענה כללית של ביטול תורה כשהיה עסוק במלחמה ביום, אלא בטענה ספציפית **שבמצור ובמארב** הם לא למדו תורה. יהושע הסביר שהיו עסוקים במלחמה, והמלאך אמר לו שהם היו עסוקים רק בהכנות למלחמה שהרי לילה לאו זמן מלחמה הוא, ועל כן למרות טרדתם היה להם ללמוד.

דברים אלו קיבל יהושע מייד ותיקנם במצור הבא. אלא שיש לשאול מרש"י (ד"ה ועכשיו) **"ועכשיו - שהוא לילה, היה לכם לעסוק בתורה, שהרי אינכם נלחמים בלילה"**, לכאורה משמע אף על פי שאינם נלחמים בלילה והיה עליהם לעסוק בתלמוד תורה, הם לא עשו כן. וחוזרת השאלה: מדוע באמת לא התחילו ללמוד תורה מייד בו בלילה, ויהושע דחה זאת עד למלחמת העי? וייתכן שכדי ללמוד בלילה במארב, צריך להתארגן לכך מבעוד יום.

אלא שקשה שדברים אלו של המלאך נאמרו בלילה הראשון שהחלו במצור על יריחו, אם כן מדוע לא תיקנו זאת כבר במארב בלילה השני? ויש לומר שיהושע קיבל את דברי המלאך ואנשי הצבא לא יצאו למארבים בלילות הבאים, אלא חזרו למחנה, וכך כתוב בספר יהושע (ו, ז): "וַיֹּאמֶר אֶל הָעָם עֲבְרוּ וְסֹבְּוּ אֶת הָעִיר וְהַחֲלוּץ יַעֲבֹר לְפָנַי אֲרוֹן ה' ... (יא) וַיֵּסֶב אֲרוֹן ה' אֶת הָעִיר הַקֶּף פְּעַם אַחַת וַיָּבֹאוּ הַמַּחֲנֶה וַיְלִינוּ בַּמַּחֲנֶה. ... (יד) וַיֵּסֹבְּוּ אֶת הָעִיר בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי פְּעַם אַחַת וַיֵּשְׁבוּ הַמַּחֲנֶה כֹּה עָשׂוּ שְׁשֶׁת יָמִים". הלילה שבו היו במארב והתבטלו מתורה היה הלילה שקדם להקפת העיר הראשונה. הפעם הבאה שיהושע היה במארב ויכול היה לקיים בפועל את דברי המלאך הייתה במלחמת העי.

וכן משמע במסכת עירובין (סג, ב): "דאמר רבי אבא בר פפא: לא נענש יהושע אלא בשביל שביטל את ישראל לילה אחת מפריה ורביה, שנאמר ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא וגו' וכתוב ויאמר (לו) כי אני שר צבא ה' עתה באתי וגו'. אמר לו: אמש ביטלתם תמיד של בין הערבים, ועכשיו ביטלתם תלמוד תורה, על איזה מהן באת? אמר לו: עתה באתי. מיד: וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק. ואמר רבי יוחנן: מלמד שהלך בעומקה של הלכה. וגמירי: דכל זמן שארון ושכינה שרויין שלא במקומן - אסורין בתשמיש המטה".

וכתב רש"י שם: "וגמירי דכל זמן שארון ושכינה שרויין שלא במקומן כו' - ואותו לילה שהוכיחם המלאך היו מבטלים תלמוד תורה, בשביל שהיו אורבין על העיר, ולא החזירו בערב את ארון למקומו בגלגל, והוא הלילה שביטלו מפריה ורביה".

העולה מרש"י שהמלאך בא אליהם בטענות בלילה הראשון על כך שהיו במארב ולא למדו, והשאירו את הארון בשדה הקרב כל הלילה, דבר שגרם לביטול מפריה ורביה. וכן משמע מתוספות שם שהתיקון לדברי המלאך על ידי יהושע נעשה רק במלחמת העי, תוספות שם: "מיד וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק - גרסינן, וגרסינן נמי מלמד שהלך בעומקה של הלכה כו'. ובמלחמת עי כתיב בפרשה אחרונה 'וילך', אבל התם כתיב 'בתוך העם'. והא דקאמר מיד, לאו לאלתר הוה אלא כשהופנה הלך בעומקה של הלכה, אבל לבתר מעשה דמלאך טובא הוה".

לדעת רש"י ניתן ללמוד שתורה גדולה מעבודה, שהרי אף על פי שמדובר על זמן שהיו במארב, זה זמן של פיקוח נפש והכנות למלחמה, המלאך דרש מהם להידחק כדי ללמוד תורה, בניגוד לעבודה שבה המלאך לא דרש מאמץ יתר, שהרי גם שם הם יכלו לחזור עם הארון בסמוך לחשיכה, שאינו זמן מלחמה, ולהקריב את התמיד, ואף על פי כן התביעה העיקרית הייתה ביחס לתלמוד תורה.

לאור דברים אלה ניתן להבין את קושיית הגמרא במגילה כך: בנוגע לקריאת מגילה ראינו שהחשיבו את העבודה כחמורה מתלמוד תורה, ואילו אצל יהושע ראינו שתורה גדולה מעבודה, שאף שליהושע היו סיבות טובות הן לביטול העבודה והן לביטול התורה, המלאך בא אליו לבסוף רק בטענה לביטול התורה.

ב. ההבדל בין תלמוד תורה של רבים לבין תלמוד תורה של יחיד

תירוץ הגמרא במגילה הוא: "הא דרבים, והא דיחיד... תלמוד תורה דיחיד קל".

וכתב רש"י שם: "הא דרבים - דהתם כל ישראל הוּוּ... תלמוד תורה דיחיד - ביטול מלמודו קל מעבודה ופורים".

משמע מהגמרא ומהסברו של רש"י שמבטלים תורה של יחיד לצורך רבים [הקרבת תמיד של בין הערביים, וקריאת מגילה בציבור, כמבואר בתוספות שם ובריטב"א המובא להלן, ובריטב"א שם מבואר שגם יחיד מבטל את לימודו עבור קריאת המגילה ביחיד] אבל לא תורה של רבים, גם לא לצורך רבים.

ויש לשאול: האומנם?! האם לא למדנו שלמלחמת מצווה יוצאים הכול, כולל חתן מחדרו [הפטור ממלחמת רשות], קל וחומר לומדי התורה שהתורה מעולם לא פטרתם במפורש ממלחמה [כולל מלחמת רשות]? כמו כן ראינו שיהושע ביטל תלמוד תורה לצורך מלחמה, והמלאך לא בא אליו בטענות על ביטול תורה בשעת מלחמה, אלא על ביטולה בלילה שאינו זמן מלחמה. יתירה מכך, לצורך כל מצווה אנו מפסיקים מתלמוד תורה, הן של יחיד והן של רבים, כגון תפילה, וכן סעודה מפסקת לפני יום הכיפורים שהכול נדרשים להפסיק מלימודם כדי לאכול, ועוד. על כן ברור שגם לצורך הקרבת תמיד, כל ישראל ייבטלו מהתורה אם יידרש הדבר. אם כן מה פירוש דברי רב שמואל בר אבון: גדול תלמוד תורה יותר מהקרבת תמידין?

וכן כתב הריטב"א במגילה (ג, א): "מכאן סמכו של בית רבי שמבטלין תלמוד תורה ובאין לקרוא את המגילה. פי' כדי לקרותה בציבור, ואין צריך לומר שמבטלין תורתן לגמרי מפני מקרא מגילה, דמקרא מגילה מצוה עוברת היום ותלמוד תורה אפשר למחר, וכשם שמבטלין מפני תפלה (וק"ש) לכל אדם, ומפני ק"ש אפילו למי שתורתו אומנותו (שבת יא, ב), דמשום פרסומי ניסא עשאוה כק"ש דאורייתא".

רואים מהריטב"א שכל מצווה דוחה תלמוד תורה, כגון תפילה וקריאת שמע, ולכאורה גם כשמדובר בתלמוד תורה של רבים כבית רבי ידחה תלמוד תורה משום מצוות.

ובשולחן ערוך הלכות מגילה (סימן תרפז סעיף ב) כתב: "מבטלים תלמוד תורה לשמוע מקרא מגילה, קל וחומר לשאר מצות של תורה שכולם נדחים מפני מקרא מגילה, שאין לך דבר שנדחה מקרא מגילה מפניו חוץ ממת מצוה שאין לו קוברים". ומקשה המגן אברהם שם (ס"ק ג ד"ה שאין לך): "משמע דס"ל דאפי' ת"ת דרבים מבטלין ובגמ' משמע דלא מבטלין דרבים ... **וב"ח כ'** ת"ת דרבים היינו **של כל ישראל**..."

ועדיין יש להקשות על תירוץ זה, שהרי ראינו לעיל שמבטלים תלמוד תורה של כלל ישראל לצורך מצווה כמו במלחמת יהושע ביום.

ויש לומר - כפי שכבר כתבנו לעיל - שישנם היבטים שבהם תלמוד תורה גדול ויש שמצוות גדולות. כמו מעלת הגוף לעומת מעלת הנשמה: יש היבטים שבהם הנשמה גדולה מהגוף שהרי היא מחיה אותנו, ומאידך גיסא ללא הגוף אין הנשמה יכולה להופיע בעולם. וכן עולם הזה מול העולם הבא. מחד גיסא עולם הבא גדול שהוא התכלית, מאידך גיסא לא ניתן להגיע לעולם הבא ללא העולם הזה.

וכבר נחלקו חכמים במסכת קידושין (מ, ב): "תלמוד גדול או מעשה גדול? נענה רבי טרפון ואמר מעשה גדול, נענה ר"ע ואמר תלמוד גדול, נענו כולם ואמרו **תלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה**. תניא רבי יוסי אומר גדול תלמוד שקדם לחלה ארבעים שנה לתרומות ולמעשרות חמשים... וכשם שהלימוד קודם למעשה כך דינו קודם למעשה, כדבר המנוגא, דאמר רב המנוגא אין תחילת דינו של אדם אלא על דברי תורה... וכך שכרו קודם למעשה, שנאמר (תהלים קה, מד-מה): 'ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו'."

וכן בנידון דידן, מבחינה מעשית ברור שמעשה גדול הן ביחיד והן ברבים, וכפי שראינו לעיל. לכן מצוות הקורבנות דוחה תלמוד תורה הן של יחיד והן של רבים, וכן שאר מצוות דוחות תלמוד תורה, כפי שראינו אצל יהושע, שכל עם ישראל ביטל תורה ביום לצורך מלחמה, ועל ביטול תורה זה המלאך אינו בא בטענות אלא על ביטול התורה של הלילה.

אצל יהושע השאלה לא הייתה מה בטל מפני מה, תלמוד תורה או הקרבת תמיד, אלא הגמרא תמהה, אם אכן מעשה המצוות גדול מתלמוד תורה, מדוע המלאך בא בטענות על ביטול התורה ולא על ביטול התמיד? והתשובה היא שהערך המוחלט של תלמוד תורה של רבים הוא ערך עליון יותר מכל המצוות, כמו שראינו שתורה קדמה לעולם, וכן שרק בזכות לימוד תורה ניתן להגיע לקיום מצוות, וכן יש לתלמוד תורה מעלה נוספת של "והגית בו יומם ולילה", שאינה מצויה באף מצווה אחרת.

נוסף על כך יש לתלמוד תורה ערך עצמי. לכן כשהמלאך בא אל יהושע, התביעה הייתה על ביטול התורה שערכה המוחלט גדול יותר. אצל יחיד שחיוו חיי שעה, הערך המעשי של קיום מצוות גובר, מה שאין כן אצל כלל ישראל שהם נצחיים, הערך הנצחי גובר.

וכן נפסק ברמב"ם הלכות תלמוד תורה (ג, ג-ד), ובלשון השולחן ערוך יורה דעה (רמו, יח): "ת"ת שקול כנגד כל המצות. היה לפניו עשיית מצוה ות"ת, אם אפשר למצוה להיעשות ע"י אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו יעשה המצוה ויחזור לתורתו". ולכאורה זה תרתי דסתרי: אם תלמוד תורה שקול כנגד כל המצוות, מדוע כשאי אפשר לקיימו על ידי אחר הוא מבטל תורה לשם כך? אלא צריך לומר כנ"ל, שמבחינת הערך המוחלט תלמוד תורה גדול ושקול כנגד כל המצוות, אבל למעשה, מבחינת הקיום, המצווה קודמת.

ה. מפגש ערכים - תלמוד תורה, פיקוח נפש ומסירות נפש

נפתח במקורות המורים על חיוב כל אדם להציל את חברו.

כתב הרמב"ם בהלכות רוצח (א, יד. על פי הגמרא סנהדרין עג, א): "**כל היכול להציל ולא הציל עובר על 'לא תעמוד על דם רעך'**, וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל... עובר על 'לא תעמוד על דם רעך'".

לא מצאנו כאן הבדל בין עם הארץ לתלמיד חכם. גם אם אדם עוסק כרגע בתורה ונקרית לפניו הצלת נפשות, ברור שהוא חייב להפסיק מלימודו ולעסוק בהצלה. אם באדם פרטי שנמצא בסכנה כך הדין, קל וחומר כשמדובר בסכנה של ציבור או של כלל האומה, שכל היכול לסייע חייב לעשות כן, כדברי הרמב"ם בהלכות מלכים (ז, ד) "... במלחמת מצוה **הכל יוצאין ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה**".

וברמב"ם הלכות תלמוד תורה (ג, ג-ד): "היה לפניו עשיית מצוה ותלמוד תורה, אם אפשר למצוה להיעשות ע"י אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו יעשה המצוה ויחזור לתלמודו. אין לך מצוה בכל המצות כולן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה, אלא תלמוד תורה כנגד כל המצות כולן, שהתלמוד מביא לידי מעשה, לפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום".

משמע לדבריו שהערך של תלמוד תורה גדול משאר המצוות רק לעניין זה שאי אפשר לקיים מצוות ללא לימוד תורה לפני שמקיימן, אבל לאחר שלמד כיצד לקיים את המצוה, אין תלמוד תורה מבטל את שאר מצוות התורה. לכן, כשתלמוד תורה

מתנגש עם כל אחת מן המצוות, מבטלים תלמוד תורה כדי לקיים את המצווה וכפי שלמדנו, קל וחומר לצורך פיקוח נפש.

ובמסכת קידושין (מ, ב): "...תלמוד גדול או מעשה גדול? נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה".

ובתוספות שם (ד"ה תלמוד גדול): "... וי"מ דאדם שלא למד עדיין ובא לימלך אם ילמוד תחילה או יעסוק במעשה, אומרים לו למוד תחלה לפי שאין עם הארץ חסיד, אבל אדם שלמד כבר המעשה טוב יותר מלימוד".

[וראה רמב"ם הלכות תפילה (ו, ח): "... וכל העוסק בצרכי רבים כעוסק בדברי תורה".]

להלן נראה שמבטלים תלמוד תורה גם לצורך פרנסה.

בברכות (לה ב) שנינו:

תנו רבנן, ואספת דגנך, מה תלמוד לומר - לפי שנאמר: לא ימוש ספר התורה הזה מפיק, יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: ואספת דגנך - הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל; רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו'. ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: ואספת דגנך; ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר: ועבדת את אויבך וגו'. אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי ולא עלתה בידן. אמר רבא לרבנן: במטותא מינייכו, ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי, כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן משום רבי יהודה ברבי אלעאי: בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים, דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי זו וזו נתקיימה בידן, דורות האחרונים שעשו מלאכתן קבע ותורתן עראי זו וזו לא נתקיימה בידן.

כתב הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (א, ט): "גדולי חכמי ישראל היו מהן חוטבי עצים ומהן שואבי מים...". וכן מצינו ברמב"ם שם (ג, י-יא) וברמב"ם הלכות מתנות עניים (י, יח).

ובכסף משנה הלכות תלמוד תורה שם: "גדולי ישראל היו מהם חוטבי עצים - כגון הלל. ומהם שואבי מים - כגון רב הונא... ר' עקיבא... בכל יום ויום היה מביא חבילה של עצים חציה מוכר ומתפרנס, וחציה מתקשט בה".

וכן כתב הפני יהושע ברכות (ח, א): "... בזה המזמור 'אשרי כל ירא ה', דאיירי מי שירא ה' ונהנה ג"כ מיגיע כפיו, אע"פ שעל ידי כן ממעט מלאכת שמים, אפלו הכי כתיב בתריה 'אשריך וטוב לך' אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא, דבכהאי גוונא הוי חפצי שמים יותר, כדי שלא יצטרך לבריות, וק"ל".

ובמשנה במסכת אבות (ב, ב) שנינו: "רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עוון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון". ושם (ג, יז): "רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ אם אין דרך ארץ אין תורה".

ולעומת זאת במשנה שם (ג, ה): "רבי נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, וכל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ".

לכאורה ישנה מחלוקת בין התנאים: משמע שלדעת ר"ג וראב"ע האידיאל הוא תלמוד תורה עם דרך ארץ, ואילו לדעת ר' נחוניא בן הקנה משמע שמלכתחילה אדם צריך לקבל עליו עול תורה ואז יעבירו ממנו עול דרך ארץ, כלומר שהאידיאל הוא לקבל עול תורה בלבד. וייתכן לומר שהם אינם חולקים, ולכולי עלמא אדם צריך לקבל עליו תחילה תורה עם דרך ארץ, אלא שלר' נחוניא ככל שאדם מעמיס עליו יותר עול של תורה כך הקב"ה גורע ממנו עול דרך ארץ, וזה מה שכתב **מעבירין** ממנו עול דרך ארץ [ולא נאמר **לא נותנים עליו** עול דרך ארץ], והכוונה היא שהיה לו עול דרך ארץ, ומשום קבלת עול תורה, הקב"ה העבירו ממנו.

נדון עכשיו במעלת מסירות הנפש לעומת מעלת לימוד התורה.

במסכת פסחים (ג, א) נאמר: "**הרוגי מלכות אין אדם יכול לעמוד במחיצתו**. מאן נינהו? אילימא רבי עקיבא וחביריו משום הרוגי מלכות ותו לא? אלא הרוגי לוד".

ופירש רש"י בבבא בתרא (י, ב): "הרוגי לוד - לוליינוס ופפוס אחים שהרגם (טורנוסרופוס) הרשע בלודקיא, כדאמרינן במסכת תענית (דף יח), על ידי גזירה שנגזרה על ישראל להשמיד על שנמצאת בת מלך הרוגה, וחשדו את ישראל עליה, ועמדו האחים הללו ואמרו מה לכם על ישראל אנו הרגנוה".

כאן למדנו שמי שמוסר נפשו להצלת ציבור, אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתו, ואומנם אין הכוונה שמדרגתו גבוהה ממדרגת מוסרי הנפש על התורה, שהרי הגמרא שאלה "מאן נינהו אילימא רבי עקיבא וחביריו משום הרוגי מלכות ותו לא?", משמע שגדולי תורה כמו ר"ע וחביריו גם הם עומדים באותה מדרגה שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם. בכל אופן משמע שמסירות נפש עבור ישראל שווה לפחות

למסירות נפש על תורה [ונראה שמדרגת הרוגי לוד גדולה ממדרגת לומדי תורה שאינם במדרגת ר"ע וחבריו].

אומנם המהרש"א שם (ד"ה ר"ע וחבריו) מסביר שהרוגי מלכות יש להם **מחיצה ביחד** בפני עצמם, ואילו לצדיקים מעלה יתירה, שלכל אחד ואחד מהם יש **מחיצה בפני עצמו** לפי כבודו, כמו שנאמר במסכת בבא בתרא (עה, א): "כי על כל כבוד חופה", מלמד שכל אחד ואחד עושה לו הקדוש ברוך הוא חופה לפי כבודו".

משמע מדבריו שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם, מבין אלו שאינם לומדים תורה, אבל לצדיקים ישנה מעלה גדולה יותר גם מהרוגי מלכות.

והנה שנינו במסכת ברכות (סא, ב): "בשעה שהוציאו את רבי עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה, והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: רבינו עד כאן? אמר להם כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה 'בכל נפשך' - אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו?! היה מאריך ב'אחד' עד שיצתה נשמתו באחד. יצתה בת קול ואמרה: אשריך רבי עקיבא שיצאה נשמתך באחד".

ויש לשאול, **כיצד יתכן שר"ע רצה כל ימיו למסור את נפשו?** לו יצויר שר"ע היה אכן מוסר את נפשו כשהיה בן חמישים שנה, ולא בן מאה ועשרים שנה כפי שקרה בפועל (ספרי דברים פ'סקא שנו (ז)), הרי עם ישראל היה מפסיד תורה של עשרות שנים של ר"ע שהיה גדול חכמי התורה שבעל-פה [סנהדרין פו, א: "דאמר ר' יוחנן: סתם מתניתין רבי מאיר, סתם תוספתא רבי נחמיה, סתם ספרא רבי יהודה, סתם ספרי רבי שמעון, וכולהו אליבא דרבי עקיבא"] ומגדולי חכמי תורת הנסתר [שהיה מורו של רשב"י, ובגמרא מסופר שארבעה נכנסו לפרדס ורק ר"ע נכנס ויצא בשלום (חגיגה יד, ב)] ומגדולי חכמי הדורות כולם [מנחות (כט, ב): "בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות אמר לפניו רבש"ע מי מעכב על ידך אמר לו אדם אחד ... ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות... אמר לפניו רבונו של עולם יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי? אמר לו שתוק כך עלה במחשבה לפני".]

אכן כעין זה למדנו:

במגיד מישרים פרשת בראשית (מהדורא קמא סוף ד"ה שנת הרצ"ו אור ליום א) אומר המגיד לרבי יוסף קארו: "ואוף עתיד לאיתוקדא על קדושת שמיא ותסתלק בגו סילוקין עילאין דקדישין ... ולכן כולהו מתיבתא דרקיע תבעין בשלמך ובעו ביקרא דילך", כלומר שר"י קארו עתיד לעלות על המוקד על קדושת ה', והדברים חזרו

פעמים רבות בספר.

הרבי מלובביץ' זצ"ל (מובא בביאורים לפרקי אבות ב, ג, וראה גם ליקוטי שיחות חכ"א עמ' 176 ובהערות שם), מביא את הדברים, ואומר: "...כי על ידי העבודה של מסירת נפש מגיע לו לאדם אמיתית הטוב וההנאה. והרי הוכחה לדבר: ידוע שהבית יוסף הי' צריך להשרף על קידוש ה', אך בגלל סיבה מסויימת **נענש** ולא זכה לכך. והנה זה שנשאר בחיים איפשר לו לכתוב את השלחן ערוך, ובכל זאת נחשב לו הדבר לעונש. הרי **שמסירת נפש היא נעלה יותר אפילו מחיבור השלחן ערוך שכל בית ישראל עד סוף כל הדורות הולכים לאורו**". לדבריו, כל מסירות נפש על קידוש ה' גדולה מלימוד תורה, ודאי מסירות נפש להצלת כלל ישראל.

אומנם ספר מעבר יבוק (שפתי צדק פ"ג) מסביר שהכוונה של המגיד הייתה למסירות הנפש של ר"י קארו בכוונתו בתפילותיו ומצוותיו ולימודו, ובפסירתו: "וכל אדם הגם שמת על מיטתו יכול לקיים בעצמו כך למות על יחוד קוב"ה ושכינתיה... וכן הוגד למהרר"י קארו הרבה פעמים את עתיד לאיתוקדא על קדושת שמי... גם שנפטר בשם טוב על מיטתו, יעלוז חסיד בכבוד" [וראה עיקרון זה בדברי מו"ר הרצי"ה קוק זצ"ל, לנתיבות ישראל ח"ב, וזאת ליהודה, מהד' תשל"ט עמ' נ (מהד' מאבני המקום עמ' קל)]. וראה עוד הסבר הרד"ל (קדמות ספר הזוהר, ענף חמישי אות ד עמ' צא), ובהסכמת הר"ש דבליצקי זצ"ל למגיד מישרים מהדורת ר"י בר לב]. אלא שמהמסופר על ר"ע מוכח לכאורה כדעת הרבי מלובביץ'.

ו. רבנן לא צריכי נטירותא

שני טעמים נוספים נאמרו לפטור תלמידי חכמים מסוגיות שקשורות לביטחון בהשם יתברך והשגחתו:

א. בבא בתרא (ז, ב) - רבנן לא בעי נטירותא.

ב. סוטה (כא, א) - תורה מצלא ומגנא.

[לכאורה הטעם שרבנן לא בעי נטירותא הוא מכיוון שהתורה מצלא ומגנא, אם כן מדוע משתמשים בלשונות שונים במקורות שונים? וייתכן שרבנן לא בעי נטירותא נאמר כשרוצים **לקדם את פני** הסכנה, ואילו תורה מצלא ומגנא הוא **בשעת** הסכנה].

א. רבנן לא צריכי נטירותא - אימת?

נאמר **במסכת בבא בתרא (ז, ב):** "ר"י נשיאה רמא דשורא אדרבנן, [רש"י: הטייל יציאת חומת העיר על החכמים כמו על שאר בני אדם]. אמר ר"ל **רבנן לא צריכי**

נטירותא, דכתיב: 'אספרם מחול ירבון'... 'אספרם' למעשיהם של צדיקים - 'מחול ירבון', וק"ו: ומה חול שמועט - מגין על הים, מעשיהם של צדיקים שהם מרובים - לא כל שכן שמגינים עליהם".

ויש לשאול: גם אם מעשיהם של צדיקים מגינים עליהם, האם אין הם חייבים להשתתף בצרת הכלל? וכי אדם, וקל וחומר תלמיד חכם, רשאי לומר אני את נפשי הצלתי ולא לקחת חלק בצרת הרבים? ואם נאמר שתורתם מגינה על כלל אנשי העיר, מדוע צריך חומה כלל? אלא נראה כמו שמשמע מהגמרא, שמעשיהם מגינים **עליהם בלבד** ולא על כלל העיר, אם כן חוזרת הקושיה מדוע אין הם חייבים להשתתף בצרת הכלל?

וכתב החזון איש ביורה דעה (סימן קנא, ג): "יש לעיין הלא גם רבנן צריכים לנהוג מנהג עולם ולא לסמוך על הנס, כמו בשבת (לב, א) אל יעמוד אדם במקום הסכנה. ואפשר בעיר דכולהו רבנן כופין זה את זה לבנות חומה. אבל בעיר שדרין בה בני אדם וגם רבנן, מטילים את החומה על המון העם ופוטרים את הרבנים, כמו שנפטר ממס, שאינם משתדלים על השגת הממון בשביל עסקם בתורה, ואחרי שבאמת תורתם מגנת עליהם, ואינם נתונים תחת מקרי הטבע כשאר בני אדם, כי השגחתו ית' הוא לפי מידת הבטחון שאדם משליך יהבו על בוראו, ע"כ יש להטיל את חיוב החומה על שאר בני העיר".

והנה, לכאורה ממה נפשך אם רבנן לא בעי נטירותא, מדוע בעיר שכולה רבנן צריכים לבנות חומה? ומסביר החזון איש שאין לסמוך על הנס בצורה גלויה, ולכן גם הם חייבים לבנות חומה. וכאשר יש איתם עוד בני אדם, מכיוון שהאחרים בונים את החומה, ממילא אין כאן סמיכה על נס. החזון איש משתמש בפטור ממס, כדוגמה לטעם הפטור כאן, שבמה שאינו נוגע לתלמידי חכמים הם פטורים. כך הוא במס בגלל שאינם משתדלים להשיג ממון, וכך הוא בשמירה, שתורתם מגינה עליהם.

על המשך דבריו שלפי מידת הביטחון של האדם בה' כך הקב"ה מגן עליו ומצילו יש להקשות:

א. מדוע הפטור נאמר דווקא על תלמיד חכם שתורתו אומנותו, וכי תלמיד חכם שלמד שנים רבות ועתה עוסק במסחר לא יכול להיות בעל ביטחון כזה?

ב. דבריו כאן סותרים לכאורה לדבריו בספרו אמונה וביטחון (פ"ב). לפי שכך כתב שם:

"טעות נושנת נתאזרחה בלב רבים במושג בטחון... במקרה שפוגש האדם והעמידתו לקראת עתיד בלתי מוכרע, ושני דרכים בעתיד אחת טובה ולא שניה, כי **בטח יהיה הטוב**, ואם מסתפק וחושש על היפוך הטוב הוא מחוסר בטחון. **ואין הוראה זו בבטחון**

נכונה, שכל שלא נתברר בנבואה גורל העתיד אין העתיד מוכרע, כי מי יודע משפטי ד' וגמולותיו ית'. אבל ענין הביטחון הוא האמון שאין מקרה בעולם, וכל הנעשה תחת השמש הכל בהכרזה מאתו ית'... בין לטוב בין למוטב. ואשר שרש אמונתו מפגיגה פחדתו ונותנת לו אומץ **להאמין באפשרות ההצלה** ושאינן לפניו נטיה לרעה יותר מנטיה לטובה, ענין זה יקראוהו מדת הבטחון. וממדת הבטחון **להעמיד עצמו על נקודת האמונה אף בהעלותו על מחשבתו צד היסורים**, ושיהי' לבו ער כי לא המקרה פגעתו, **שאינן מקרה בעולם כלל רק הכל מאתו ית'**. וכמו שאמרו לולינוס ופפוס (תענית יח, ב) 'ואנו נתחייבנו כו' ואם אין אתה הורגנו הרבה הורגים יש לו למקום והרבה דובים' כו', וכל זה ממדת הבטחון".

משמע שמידת הביטחון אינה שאדם יבטח בה' שיצילהו, שאין אדם יכול לקבוע עבור הקב"ה מה יקרה. הביטחון בה' הוא להאמין שכל מה שקורה הוא מאיתו יתברך. אם כך כיצד ניתן לומר שתלמידי חכמים יכולים לבטוח בה' שיצילם?

ונראה שכוונת החזון איש, שככל שאדם "בוטח" יותר במוכן שהתבאר באמונה וביטחון, כלומר שמאמין שהכול מאיתו יתברך, ממילא מתקיימים בו דברי החזון איש ביו"ד, כפי שרומז ללשון הפסוק: "ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו", שכפי מידת הביטחון כך הוא יותר מושגח לטובה. וכך הוא אצל תלמידי חכמים, שלמעשה הם מושגחים לטובה, וכשלעצמם לא צריכים את החומה. וגם כשרק הם בעיר, הם אומנם חייבים בחומה כי אין סומכים על הנס כשהדבר ניכר, אבל כשנשאל לאחר מעשה מה באמת הגן עליהם? התשובה היא שהתורה היא שהגנה עליהם. [ובנוגע לשאלה א' לעיל, ייתכן שכשם שכתבו הפוסקים לעניין מיסים, שתלמיד חכם שעובד כפי ההכרח (ומתוך ביטחון ראוי, ולא מתוך ייאוש, וכפי שהגדיר החזון איש באמונה וביטחון בהמשך דבריו) ולומד בכל שאר הזמן, נקרא תלמיד חכם לעניין מס, כך גם לעניין חומה הוא נקרא תלמיד חכם. אבל אם אינו עושה כן, ועובד יותר מההכרח, ממילא אינו במדרגת אמונה וביטחון כראוי, ותורתו לא תגן עליו].

כמו כן, נראה לומר שהעולם נברא מחומר ורוח, גוף ונשמה, ואי אפשר לזה ללא זה. מחד גיסא, ברור שהתורה מגינה על עם ישראל, ומאידך גיסא אסור לסמוך על הנס. בנידון דידן, חיסרון של חומה מהווה בעיה לכל אחד מאנשי העיר וכל אחד צריך לתרום את חלקו בפתרון הבעיה, תלמידי חכמים בתורתם ועמי הארצות בכספם. כאשר יש רק תלמידי חכמים ואין חומה, החובה מוטלת על תלמידי חכמים לבנות חומה, שאין סומכים על הנס, אולם כשיש גם בעלי בתים, כל אחד תורם את חלקו כאמור, זה בתורתו וזה בכספו. ובזה תתורץ השאלה לעיל בנוגע להשתתפותם בצרת הכלל.

הגמרא בבבא בתרא בהמשך (ח, א) מספרת: "רב נחמן בר רב חסדא רמא כרגא ארבנן, [רש"י ב"מ (עג, ב): כרגא - כסף גולגלתא, שהיו כל היהודים, כל אחד נותן כסף גולגלתו למלך] א"ל רב נחמן בר יצחק: עברת אדאורייתא ואדנביאי ואדכתובי. אדאורייתא, דכתיב: 'אף חובב עמים כל קדושיו בידך'... אדנביאי, דכתיב: 'גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך ושרים'... אדכתובי, דכתיב: 'מנדה בלו והלך לא שליט למרמא עליהם', ואמר רב יהודה: מנדה - זו מנת המלך, בלו - זו כסף גולגלתא, והלך - זו ארנונא. אמר רב יהודה: הכל לאגלי גפא, [רש"י - לשערי חומות העיר להציב בהן דלתות], אפילו מיתמי, אבל רבנן לא צריכי נטירותא. הכל **לכריא פתיא** אפילו מרבנן".

רש"י פירש כריא פתיא: "**חפירת בור לשתות מים**... אפי' מרבנן - שהכל צריכי למים".

תוספות פירשו: "פירש ר"ח, להסיר גבשושית מרחוב העיר".

רואים הבדל בין רש"י לבין תוספות. לדעת רש"י, חכמים מתחייבים רק בדבר שהוא צורך נפש מיידי עבורם, ושבלעדיו אין הם יכולים להתקיים, כמו מי שתייה. ואילו תוספות מרחיבים את החיוב שלהם לכל מפגע העומד לפנינו **כרגע**, כמו בור ברחוב ברשות הרבים, המהווה סכנה בטיחותית גם עבור תלמידי חכמים. ונראה שמחומה הם פטורים, מכיוון שמדובר בצורך עתידי ולא ודאי.²¹

בהמשך מובאים פרטים נוספים בנוגע לפטור תלמידי חכמים מצרכים ביטחוניים:

גמרא שם: "ואמר ר' אסי אמר ר' יוחנן: הכל לפסי העיר [ערוך - קרשי עץ לחיזוק שערי העיר. רבינו גרשום - יתידות שעושים מחוץ לחומה לחיזוק. נמו"י - תעלות מים סביב חומת העיר] ואפילו מיתמי, אבל רבנן לא, דרבנן לא צריכי נטירותא. אמר רב פפא: לשורא ולפרשאה ולטרזינא - [רש"י - לשורא - לתיקון החומה. לפרשא - פרש שהולך סביבות העיר לשומרה ולידע מה היא צריכה. טרזינא - שומר כלי זיין של בני העיר ויושב בבית אצל השער] אפילו מיתמי, אבל רבנן לא צריכי נטירותא. כללא דמילתא: כל מילתא דאית להו הנאה מיניה - אפילו מיתמי".

אם כן תלמידי חכמים, בניגוד ליתומים, פטורים מענייני ביטחון, כגון חיזוק החומה והשערים, ושומרים שונים, ומרכיבי ביטחון נוספים, וזאת אף על פי שלאדם הרגיל יש הנאה מכך, וזה עצמו מה שמחייב את היתומים, ואילו רבנן לא צריכים נטירותא

21. בנוגע לפירושי רש"י, ר"ח ותוספות וההסבר לדבריהם, ראה עוד: רי"ף, רבינו גרשום, ר"י מיגאש, יד רמה, מאירי, ריטב"א ונמו"י. יש שפירשו בדעת רש"י ור"ח שמדובר בכל דבר שתלמידי חכמים צריכים אותו ומשתמשים בו, ויש פירושים נוספים. [ה"ע]

כלל [ובדקדוקי סופרים ובכתבי היד, וכן בהרבה ראשונים, הגרסה בנוגע ליתומים היא שכל דבר שיש להם 'נטירותא' חייבים היתומים (ולא גרסו "הנאה"), וראה בדברי הריטב"א שם, שבמה שיש הנאה גם תלמידי חכמים חייבים, ורק מנטירותא תלמידי חכמים פטורים].

הרמב"ם בהלכות שכנים (ו, ו) כתב: "... לתקון הדרכים והרחובות [גובים] אפילו מן החכמים".

משמע שהם מתחייבים בתחזוקה שוטפת, כי התקלות בדרכים קורות חדשים לבקרים, וזה דבר שכיח ומהווה סכנה גם לתלמידי חכמים.

ויש לשאול על כך מדברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (ו, י): "תלמידי חכמים... אין מחייבים אותן ליתן המס בין מס שהוא קצוב על בני העיר בין מס שהוא קצוב על כל איש ואיש שנאמר 'גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך ושרים'".

משמע שהם פטורים מכל מס שהוא, לכאורה כולל תיקון דרכים?

וצריך לומר שבזמנם מס המלך היה מס פרטי שהמלך מטיל לצרכיו, בין מס המוטל על פי ממון בין על פי נפשות, וממנו תלמידי חכמים פטורים. אבל מס עירוני הנגבה עבור הציבור, ונועד לשרת גם תלמידי חכמים, כמו תיקון הדרכים, גם הם חייבים בכך.

לאור זאת צריך להבין לדעת הרמב"ם במה שונה תיקון הדרכים, שבו תלמידי חכמים חייבים, מתיקון החומה, שממנו הם פטורים, הרי בשניהם מדובר בצורכי ציבור המשרתים גם אותם?

ויש לומר שהתקלות בדרכים מתחדשות לעיתים קרובות, לפיכך זאת בעיה הניצבת תדיר לפנינו, ותיקונה נדרש בכל עת, גם לטובת תלמידי החכמים, ואילו בחומה מדובר בחשש עתידי.²²

העולה מכאן הוא שהן לדעת תוספות והן לדעת הרמב"ם, אם הגנבים או האויבים נמצאים בסמוך לעיר ומתכננים להתפרץ פנימה וצריך מיידית להקים את החומה,

22. כלומר, מדובר בבעיה שאינה ניצבת כרגע לפתחנו, וכמו כן בדבר שספק אם יהיה נצרך. הבחנה כעין זו מצאנו בהלכות שבת, שבספק פיקוח נפש העומד לפנינו מחללים שבת אפילו בספק ספק ספיקא, כגון: ספק קרה המקרה או לא קרה, ספק אם הצריך עזרה הינו גוי או יהודי, ספק אם עדיין חי או שמא כבר מת. זאת בניגוד לחשש עתידי, שם הולכים על פי הסתברות, או רוב מצוי, ואכמ"ל.

ברור שגם תלמידי חכמים יהיו חייבים, וכפי שנראה בהמשך שבסכנה האורבת כרגע לפתחנו כולם חייבים, כולל תלמידי חכמים.^{כא}

למסקנה: תלמידי חכמים יכולים לסמוך על כך שתורתם תגן עליהם רק במקרה של חשש רחוק, אבל בסכנה הניצבת לפתחנו הם חייבים להיזהר, וממילא ליטול חלק בהגנה מפניה ככל האדם.

אבל הנימוקי יוסף בבבא בתרא (ה, א) כתב: "בלו - מס המוטל בראש איש ואיש. כתבו המפרשים ז"ל דמסתברא דכי אמרינן הכא דרבנן פטירי מכסף גולגולתא ומעשורי תבואותיהם, דוקא כגון שהמלך הטיל על בני העיר ליתן כך וכך מחמת מעשר תבואותיהם, או מחמת מנין גולגולתם, דאז יכולין תלמידי חכמים לומר לא הטיל המלך עלינו כלום אלא בשבילכם. אבל אם אמר המלך שיתן כל אחד ואחד כסף גולגולתו ומעשר תבואתו, אין עמי הארץ פורעין בשביל ת"ת. והיינו דאשכחן דאיכא מרבנן דיהבי כרגא כדאמרינן בסנהדרין (דף כז, א), דבר חמא קטל נפשא אתא רב פפא וזכייה, ואתא בר חמא ונשקיה אכרעיה וקביל עליה כרגא דכולהו שני. והיכי משכחת לה דרב פפא יהיב כרגא? אלא ש"מ כדכתבנא, וכן נראה לר"ח ז"ל וכ"כ הרמב"ן ז"ל".

הנמוקי יוסף מרחיב את חובת תלמידי החכמים גם לתשלום שהמלך גובה **לצרכיו**, כשהטיל את המס על כל פרט ופרט. הרמב"ם לעומתו טוען שכל מס שהוא לצורכו של המלך תלמידי חכמים פטורים, ורק מס שהוא לצורך הציבור, אפילו דבר קבוע, כשגם תלמידי חכמים נהנים ממנו, הם יהיו חייבים.

לסיכום:

לדעת רש"י תלמידי חכמים חייבים להשתתף רק כשמדובר **בצורך נפש קיומי** [כמו באר מים].

לדעת תוספות הם חייבים גם **בסכנה קונקרטית** היכולה לסכן גם אותם, כגון בור ברשות הרבים.

לדעת הרמב"ם הם חייבים בכל צורך ציבורי עכשווי המיטיב גם עימם, הנוגע גם להם.

הנמוקי יוסף מוסיף על חיוב זה גם **חיוב פרטי של המלך**, המוטל ישירות על כל אחד ואחד, כולל תלמידי חכמים.

ב. פטורם של תלמידי חכמים מחיובים שונים

אנו מוצאים כמה וכמה סיבות לפטור תלמידי חכמים מחיובים שונים.

כתב הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (ו, י): "תלמידי חכמים אינם יוצאין בעצמן לעשות עם כל הקהל בבנין וחפירה של מדינה וכיוצא בהן כדי שלא יתבזו בפני עמי הארץ, ואין גובין מהן לבנין החומה ותיקון השערים ושכר השומרים וכיוצא בהן ולא לתשורת המלך, ואין מחייבים אותן ליתן המס בין מס שהוא קצוב על בני העיר בין מס שהוא קצוב על כל איש ואיש שנאמר גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך ושרים, וכן אם היתה סחורה לתלמיד חכם מניחים אותו למכור תחלה ואין מניחים אחד מבני השוק למכור עד שימכור הוא, וכן אם היה לו דין והיה עומד בכלל בעלי דינים הרבה מקדימין אותו ומושיבין אותו".

ובכסף משנה שם: "ת"ח אינם יוצאים וכו' - ב"ב (ח, א) רבנן לאו בני מיפק בכלואו ניהו... ואין גובין מהם וכו' - שם רבנן לא צריכי נטירותא כלומר שתורתן משמרתן. ולא לתשורת המלך, ואין מחייבין אותם - שם רב חנן רמא כרגא ארבנן א"ל רנב"י עברת אדאורייתא... וכתב הרי"ף דהיינו תשורת המלך. וכן אם היתה סחורה - (ב"ב כב) אי צורבא מדרבנן הוא נקיט ליה שוקא. וכן אם היה לו דין וכו' (שבועות כט) רב עולא הוה ליה דינא קמיה דר"נ שלח ליה רב יוסף עולא חברנו עמית בתורה... לפסוק דינו קודם שאר בעלי דינין. ומושיבין אותו - כלומר אף על פי שדינו בעמידה מושיבין אותו, כדאיתא (שבועות כט) האי עשה כלומר 'ועמדו שני האנשים' והאי עשה כלומר 'את ה' אלהיך תירא' לרבות ת"ח, עשה דכבוד תורה עדיף".

וכתב הרמב"ם בפירוש המשנה אבות (ד, ה): "וכן הקילה התורה מתלמידי חכמים... כסף גולגולת שיפרעו בעבורם הקהל וכן בנין החומות וכיוצא בהן ואפילו הת"ח בעל ממון לא יתחייב דבר מכל זה, וכבר הורה רבי יוסף הלוי ז"ל לאיש במקום אחד שהיה לו גנות ופרדסים שהיה חייב בעבורם אלפי זהובים ואמר שיפטר מתת בעבורם דבר מכל מה שזכרנו מפני שהיה ת"ח ואע"פ שהיה נותן במס ההוא אפילו עני שבישראל, וזהו דין תורה כמו שפטרה התורה מחצית השקל מן הכהנים".

[ובנוגע לסתירת דברי הרמב"ם הלכות שקלים (א, א): "הכל חייבין ליתן מחצית השקל כהנים לויים וישראלים", אין זה המקום להסבירו. אך העיקר לדין הוא העיקרון שהרמב"ם מלמדנו, שזו גזרת הכתוב שת"ח פטור מתשלום, ללא תלות במצבו הכלכלי].

רואים מכאן כמה טעמים לפטור חכמים:

א. ביזיון, שלא לחפור בפרהסייה.

ב. פטור ממס החומה: שאינם צריכים נטירותא.

ג. פטור ממיסי המלך **מגזרת הכתוב בשל מעמדם המיוחד** (ואין הדבר תלוי במעמדם הכלכלי).

ד. מאפשרים להם למכור סחורתם לפני כולם, וכן מקדימים את דינם לפני כולם - **מפני כבודם ויראתם** או כדי למנוע מהם **ביטול תורה**.

ה. ומושיבים אותם בדין **מפני כבודם ויראתם**.

כתב הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל (יג, יב-יג): "ולמה לא זכה לוי בנחלת א"י ובביזתה... שהובדל לעבוד את י"י לשרתו וכו' לפיכך הובדלו מדרכי העולם... ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל השם שנאמר 'ברך י"י חילו', **והוא ברוך הוא זוכה להם** שנאמר 'אני חלקך ונחלתך'. ולא שבט לוי בלבד, אלא **כל איש ואיש** מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו... ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בנ"א ... ויהיה י"י חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעה"ז דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללויים".

לפיכך כשיש תלמידי חכמים עשירים ייתכן שיהיו חייבים במיסים.

אפשר לומר שלושה טעמים לפטור את הלוויים מחיובים שונים, ונבחן אילו טעמים שייכים גם לתלמידי חכמים [כדברי הרמב"ם - שכל איש מבאי עולם יכול לנהוג כלוויים].

א. הובדלו לעבוד את ה', וממילא כדברי הרמב"ם אין להם חלק בנחלה ובביזה, ועל כן אם הם **אינם זוכים בזכויות הציבור, אין הם חייבים בחובותיו**. דבר זה אינו שייך לתלמידי חכמים שמקבלים נחלה וביזה.

ב. **"ה' הוא נחלתו** ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו כמו שזכה ללוויים", ומה שזיכה ללוויים והכהנים הם תרומות ומעשרות. ובנוגע לכהנים ולוויים, ייתכן שמכיוון שהציבור חוייב לתת להם משלו ולהחזיקם, אין מקום לקחת מהם מיסים לצורכי הציבור. טעם זה אינו שייך למי שנדבו לבו לעסוק בתורה, שהתורה לא חייבה בפירוש לתת לו מתנות כלשהן, בניגוד לכהנים וללוויים שהציבור חוייב בהחזקתם [אלא אם כן התלמיד חכם עני, שהחובה לתת לו מתנות היא משום עניותו ולא בשל היותו תלמיד חכם].

וכך כותב הרדב"ז שם (יב): "אשר נדבה רוחו אותו - ... ודקדקתי בדבריו ז"ל שכתב ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו, **שהקב"ה יזכה לו להרויח** בעולם דבר המספיק לו **ולא שישליך עצמו על הציבור**".

ג. יש לומר שעמי הארץ הם אלו **שבגינם באה פורענות** ועל כן רק עליהם החובה לתקן את שקלקלו, במה שנוגע לפורענויות.

טעם זה אכן מסביר לפעמים את פטורם של תלמידי חכמים, וכפי שמבואר בהמשך במסכת ב"ב (ח, א): "אמר רבי: אין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ. כההוא דמי כלילא [רש"י - עטרה למלך קיסר]. דשדו אטבריא, אתו לקמיה דרבי ואמרו ליה: ליתבו רבנן בהדן, אמר להו: לא. אמרו ליה: ערוקינן, [א"ל: ערוקו. ערקו פלגיהון, דליוה פלגא. אתו הנהו פלגא קמי דרבי, א"ל: ליתבו רבנן בהדן, אמר להו: לא. ערוקינן, ערוקו. ערקו כולהו, פש ההוא כובס, שדיוה אכובס. ערק כובס, פקע כלילא. א"ר: ראינתם, שאין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ".

לאור הטעמים שהבאנו לפטור תלמידי חכמים מחיובים שונים, יש לשאול מדוע פטרנו אותם מבניית חומה רק בשל הטעם שרבנן אינם צריכים נטירותא? ויש לומר שאפשר היה להסביר שבמה שנוגע לסכנה נחייב תלמידי חכמים, בדומה למלחמת מצווה שבה הכול חייבים ואין כל פטור. קא משמע לן שמכיוון שמדובר רק בסכנה עתידית שאינה ודאית, ניתן לצרף לכך את תורתם, ובזה הם מוגנים ואינם צריכים שמירה.

ז. תורה מגנא ומצלא

למדנו במסכת סוטה (כא, א): "... אמר רבא תורה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא אצולי לא מצלא". ופירש רש"י: "... מגנא מן היסורין ומצלא מיצה"ר שלא יכשילנו לחטא".

וכן מצינו לכאורה שמותר לתלמיד חכם לסמוך על הנס:

מסופר במסכת ברכות (לג, א): "תנו רבנן מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות, באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם הראו לי את חורו, הראוהו את חורו. נתן עקבו על פי החור, יצא ונשכו, ומת אותו ערוד. נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש, אמר להם, ראו בני אין ערוד ממית אלא החטא ממית".²³

ויש להבין כיצד סמך רבי חנינא בן דוסא על הנס והכניס עצמו למקום הסכנה? והרי כנגד הטענה שתורה מצלא ומגנא, מצאנו מקורות שאסור לתלמיד חכם להסתכן, וראינו תלמידי חכמים שנכנסו למקום סכנה והתורה לא הגינה עליהם, כגון עשרה הרוגי מלכות שנהרגו בייסורים נוראיים. וכן מצינו גדולי ישראל שנרצחו בשואה ובגזרות תתנ"ו, ת"ח-ת"ט, ועוד.

23. עיין בציץ אליעזר ח"ט סי' מ"ה אות ו, הדין בכך.

וכן השיב הרב זווין למתנגדים לגיוס לומדי תורה לצבא, בזמן מלחמת השחרור: כמובא לעיל בתחילת פרק זה.

א. הסתכנות של תלמידי חכמים וגדולי ישראל - אימתי?

וכן מצינו בשמואל א' (טז, א-ב): "וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׁמוּאֵל ... וְלֹךְ אֶשְׁלַחְךָ אֶל יִשְׁי בֵּית הַלְחָמִי כִּי רְאִיתִי בְּבָנָיו לִי מֶלֶךְ. וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֵיךְ אֵלֶיךָ וְשָׁמַע שְׁאוּל וַהֲרַגְנִי וַיֹּאמֶר ה' עֲגַלְתָּ בָקָר תִּקַּח בְּיָדְךָ וְאָמַרְתָּ לְזַבְחָהּ לַה' בָּאתִי".

וברד"ק שם (בעקבות פסחים ח, ב): "אף על פי שהיה מבטיח הקב"ה הנביא או הצדיק, אע"פ כן הוא נשמר מלכת במקום סכנה, כמו שראינו ביעקב אבינו שהבטיחו הקב"ה... 'והשיבותיך אל האדמה הזאת', ונראה לו המלאך, והבטיחו ואמר לו 'שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך', וכאשר שמע כי עשו בא לקראתו 'וירא יעקב מאד וייצר לו'. וכן דוד שהיה נמשח למלך על פי ה', היה בורח מפני שאול, וגם גד הנביא אמר לו 'לא תשב במצודה'. וכן בדברי המלחמות היו עושין תחבולות אחר הבטחת הא-ל ית', כמו שעשה גדעון בדבר הכדים והלפידים. וגם פעמים היו עושין התחבולות במצות הא-ל, כמו שכתוב ביהושע בכבוש יריחו 'הקף את העיר'. וכן צוה לשמואל הנביא תחבולה אף על פי שהיה הולך במצותו, והטעם: כי אף על פי שהקדוש ברוך הוא עושה נסים ונפלאות עם יראיו, ברוב הם על מנהג העולם, וכן על מנהג העולם היה לו ליעקב לירא מפני עשו, ולדוד מפני שאול, ולשמואל מפני שאול אם היה מושח מלך בחייו, והיה לו לבקש תחבולה איך אלך, וזו היתה שאלתו איך אלך ואמר לו הקב"ה עגלת בקר תקח בידך... והראה לו שאין ראוי לאדם ללכת במקום סכנה ולסמוך על הנס משום לא תנסון את ה' א-לוהיכם".

מכאן עולה שאין סומכים על הנס, ואף לא גדולי עולם כמו יעקב אבינו ושמואל הנביא ודוד המלך. ומי שעובר על כך וסומך על הנס, עובר על פי הרד"ק על "לא תנסו את ה' אלוהיכם" [ראה גם ספר הכוזרי (מאמר ה אות כ): "אבל הכנסו בסכנה הגמורה לבטחונו באלוקים, נכנס תחת ולא תנסו את ה'"].

לעומת זאת מסופר במסכת כתובות (עז, ב): "מכריז רבי יוחנן: הזהרו מזבובי של בעלי ראתן. רבי זירא לא הוה יתיב בזיקיה. רבי אלעזר לא עייל באהליה. רבי אמי ורבי אסי לא הוו אכלי מביעי דההיא מבואה. ריב"ל מיכרך בהו ועסיק בתורה, אמר: 'אילת אהבים ויעלת חן' - **אם חן מעלה על לומדיה, אגוני לא מגנא?!**". אם כן, חכמים נמנעו מלשבת בקרבת אנשים בעלי מחלות מדבקות, ורק ריב"ל דבק בהם תוך כדי שהוא לומד תורה בטענה שהתורה מגינה.

לאור הדברים שראינו לעיל שאסור לסמוך על הנס מקשה קובץ שיעורים שם (אות רעז): "ריב"ל מיכרך בהו וכו' וקשה הא כתיב 'ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני', דהיכא דשכיח היזיקא לא סמכינן אהא דשלוחי מצוה אינן ניזוקין. וצ"ל דזהו דוקא בשאר מצוות, אבל לימוד תורה שאני וכדיליף מק"ו אם חן מעלה וכו'".

כוונתו, שאם היינו מפרשים שזכות התורה של ריב"ל מתירה לו לסמוך על הנס, אזי קשה - וכי תורתו גדולה משל יעקב ושמואל ודוד וכו'? ולכן פירש שמכיוון **שבאותו זמן עצמו** שדבק בהם הוא עסק בתורה, מותר לו לסמוך על כך שהתורה תגן עליו.

אלא שלאור המקרים שהבאנו לעיל, שתלמידי חכמים נהרגו גם בעיצומו של לימוד התורה, קשה להבין את דברי הגמרא כפשוטם, וממילא קשה להבין כיצד ריב"ל פעל כך.

ייתכן שזה מה שהיה קשה לגרש"ז אוירבך זצ"ל בהליכות שלמה ח"א (פרק ח הערה 17, עמ' צז), ולכן הגביל את ההיתר: "עיין בקובץ שיעורים שהקשה על מה שאמרו דריב"ל נדבק אצל בעלי ראתן כשעסק בתורה והושיבן אצלו, ופירש"י דמובטח הוא שתגן התורה עליו ולא יזק, הא קיימ"ל דהיכא דשכיחא היזיקא לא סמכינן אהא דשלוחי מצוה אינן ניזוקין? ותירץ דזהו דווקא בשאר מצוות אבל לימוד תורה שאני, וכדיליף מק"ו 'אילת אהבים ויעלת חן' אם חן מעלה על לומדיה אגוני לא מגנא, ע"ש. אולם נראה דאין זה מוכרח דכללא הוא דלימוד תורה שאני, דאפשר דהיינו דוקא ריב"ל שידע בעצמו שתורתו לשם שמים לגמרי, אבל **לדין שאין הכוונה טהורה לגמרי אין לסמוך על כך להלכה**".

כלומר, אסור לאדם הלומד תורה לסמוך על התורה שתגן עליו. ומה שנאמר שתורה מגנא ומצללא ברמה זאת, נאמר **רק באדם גדול ביותר שתורתו לשם שמים** כריב"ל **הבטוח** בכך שהתורה תגן עליו או כמו ר' חנינא בן דוסא, וממילא אין בזה גם איסור לנסות את השם כי הוא יודע בוודאות שהשם יצילו. [ויש להביא הוכחה לדבריו מהגמרא לעיל **שגדולי עולם** כמו רבי יוחנן, רבי זירא, רבי אלעזר, רבי אמי ורבי אסי, לא סמכו על תורתם שתגן עליהם מפני המחלה].

וכן מצינו שהתורה אינה מצלת לגמרי בפני יהושע ברכות (ה, א): "ואפשר משום דכל העוסק בתורה ודאי שאין המזיקים בדילין הימנו לגמרי, דהא [שם דף ו, א] אמרינן להיפך דדוחקא דכלה מינייהו הוי, והני ברכי דרבנן דשלהי מינייהו הוי, הני מאני דרבנן דבלו מחופיא דידהו דידהו, הני כרעי דמינקפן מנייהו, אלמא שדרך המזיקים להתקרב אצל לומדי תורה, אלא שאין בהם כח להזיקן. משא"כ בק"ש בדילין לגמרי כדאמרינן בעלמא, האי מאן דמבעית ליקרי ק"ש".

ויש להבין דבריו, שכן כתב שאין למזיקים כוח להזיק לומדי תורה, ומצד שני הגמרא מלמדת שהני כרעי דמינקפן מנייהו, ומסביר רש"י בחולין (ז, ב): "נוקף - נוגף". וברש"י שמות (כא, לה) "וכי יגף - ידחוף, בין בקרניו, בין בגופו, בין ברגליו, בין שנשכו בשניו, כולן בכלל נגיפה הם, שאין נגיפה אלא לשון מכה". משמע מכל זה שהמזיקים מכים ומזיקים את רגליהם של תלמידי חכמים, ומשמע שתלמידי חכמים ניזוקים ואינם יכולים לסמוך על הנס מכוח תורתם.

ובמסכת קידושין (כט, ב) מסופר: "שמע אביי דקא הוה אתי [רב אחא בר יעקב], הוה ההוא מזיק בי רבנן דאביי, דכי הוה עיילי בתרין אפי' ביממא הוה מיתזקי. א"ל: לא ליתיב ליה אינש אושפיזא, אפשר דמתרחיש ניסא. על, בת בהווא בי רבנן, אידמי ליה כתנינא דשבעה רישוותיה, כל כריעה דכרע נתר חד רישיה. א"ל למחר: אי לא איתרחיש ניסא, סכינתין".

אף על פי שמדובר כאן במזיק שהיה בבית המדרש, מקום לימוד תורה, אפילו אביי לא סמך על תורתו שתציל אותו מהמזיק, ותלמידי החכמים היו ניזוקים אפילו ביום, כשלמדו. ורק אדם גדול כרב אחא היה יכול לו.

ובמהרש"א שם: "אפשר דאתרחש ניסא כו' - ק"ק דהיאך דחה אביי אותו למקום סכנה על הספק דשמא יתרחש ניסא, וגם אם יתרחש ניסא יהיו מנכין לו מזכותיו כדאמר בעלמא? וי"ל דודאי סמך אביי על חסידותו ושמותו תפלתו לא יהיה ניזוק ויהרוג את המזיק, ואין זה מקרי נס. אלא שאמר דשמא קודם תפלה יתרחש ניסא וינכו לו מזכותיו, ומשום ספק זה אין למנוע הודאי שיהרוג אותו. ולזה יתיישב דא"ל למחר, אי לא איתרחש ניסא כו', שהיה מתרעם עליהם שלא תלה הדבר בתפלתו אלא בניסא, והבאתם אותי לידי מדה זו שמנכין לי מזכותי, ודו"ק".

עולה גם ממעשה זה שהצלה מסכנה נוהגת רק בגדולי ישראל המיוחדים, ואף אביי **לא סמך על עצמו.**

ובמסכת שבת (לב, א): "רב לא עבר במברא דיתיב ביה עכו"ם, אמר דילמא מיפקיד ליה דינא עליה ומתפיסנא בהדיה. שמואל לא עבר אלא במברא דאית ביה עכו"ם, אמר שטנא בתרי אומי לא שליט. רבי ינאי בדיק ועבר, רבי ינאי לטעמיה, דאמר לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס שמא אין עושין לו נס, ואם עושין לו נס מנכין לו מזכותיו".

נראה שר' ינאי הקפיד יותר מרב ושמואל, וגם כשלא היה גוי בספינה הוא בדק אותה שלא יהא בה נקב [רש"י שם]. רואים שצדיק כמו ר' ינאי חשש שלא יעשו לו נס ויפגע.

וכן מצאנו במסכת בבא קמא (ס, א): "תני רב יוסף, מאי דכתיב: 'ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר'? כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים; ולא עוד, אלא שמתחיל מן הצדיקים תחלה, שנאמר: 'והכרתי ממך צדיק ורשע'".

ובריקאנטי שמות (יב, כב) הסביר: "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר" ... כיון שניתן רשות למחבלים לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע, וזה סוד גדול עדיין יתבאר בגזירת הא-ל. ובמדרש רות [זוהר חדש פ"א עמוד ג] בזמן שהרעב בעיר לא יראה אדם עצמו ולא יהלך יחידי בעיר מפני שמלאך המות נמצא שם ויש לו רשות לחבל, ועל דא כתיב [בראשית מב, א] 'ויאמר יעקב לבניו למה תתראו', כיוצא בו בזמן שהדבר בעיר יסגיר אדם עצמו ולא יתראה בשוק, כי כיון שניתן רשות למחבל מי שפוגע בו ניזוק ואיהו מתחייב בנפשו".

ובילקוט שמעוני על התורה (רמז קפו): "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר" - מגיד משנתנה רשות למלאך אינו מבחין בין צדיק לרשע, שנאמר 'לך עמי בא בחדריך' וגו' ללמדך שתהא נכנס בכי טוב ויוצא בכי טוב. וכן אתה מוצא שהיו אבות והנביאים נוהגין בדרך ארץ שנאמר 'וישכם אברהם בבקר', 'וישכם יעקב בבקר', 'וישכם משה בבקר', 'וישכם שמואל לקראת שאול בבקר', והרי דברים קל וחומר: **ומה אם אבות והנביאים שהלכו לעשות רצון של מי שאמר והיה העולם נהגו בדרך ארץ, על אחת כמה וכמה שאר כל אדם**".

ובדרשות הר"ן (הדרוש השלישי): "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר", ודרשו רבותינו ז"ל (ב"ק ס, א) כיון שניתנה רשות למשחית לחבל שוב אינו מבחין בין צדיק לרשע. וכונתם בזה ב' שרשים, האחד שה' לא ישנה תמיד טבע המציאות, אבל ימשיכהו על הויתו וטבעו, כי אם לצורך גדול. והשני כי לדברים כולם סיבות כוללות לא חלקיות, ואין הדברים מגיעים לאישים מהשם יתברך בזולת אמצעי, שאילו היה כן לא היה נספה צדיק עם רשע בשום צד... כי כל ענינם בהשתלשלות סיבות גבוה מעל גבוה וגבוהים עליהם. ובהיות הסיבות כלליות, היה צריך שישתנה טבע המציאות בשביל כל אחד ואחד, ולא רצה זה השם יתברך. ולכן אמר להם 'ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו'. וזה ענין גם כן מסיר ספקות גדולות מדברים רבים מראים בלבול בהנהגה".

ראינו אם כן שבעת הסכנה אין הבדל בין תלמידי חכמים להדייטות וכולם מועדים לפורענות, ואין הבחנה בין צדיק לרשע.

ולמעשה כתב הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש (יב, ו): "אסור לאדם לעבור תחת קיר נטוי או על גשר רעוע או להיכנס לחורבה, וכן כל כיוצא באלו משאר הסכנות אסור לעמוד במקומן".

בנוגע לאיסור זה, לא מצינו היתר לתלמידי חכמים לנהוג באופן שונה.

יתירה מכך: מצאנו שתלמידי חכמים מועדים לפורענות יותר מסתם הדיוטות: במסכת ברכות (נד, ב): "אמר ר"י: ג' צריכין שימור, ואלו הן: חולה, חתן, וכלה... ויש אומרים: אף ת"ח בלילה".

וכן מצינו ביעקב אבינו ע"ה במסכת חולין (צא, א): "ויאבק איש עמו עד עלות השחר" אמר רבי יצחק: מכאן לת"ח שלא יצא יחידי בלילה".

ומסבירים תוספות שם (ד"ה מכאן לת"ח) מדוע תלמידי חכמים צריכים שמירה יתירה: "אומר ר"ת דדוקא נקט ת"ח משום דמזיקין מתקנאים בהם כדאמרין ג' צריכין שימור מלך ות"ח וחתן".

ובגמרא ב"ק (ס, א) הנ"ל, ש"מתחיל מן הצדיקים תחילה".

ובפירוש העמק דבר לשמות (יב, כב): "ואתם לא תצאו וגו'. צריך לפרש דגם זה דיוק דוקא לזקני ישראל... והענין מבואר כמש"כ לעיל דכל מי שהיה לו כח רוחני להשיג איזה התפעלות מהעברה של הקדוש ברוך הוא ופגשו התפעלות זו לרעה, משא"כ הדיוט לא נתפעל כלל, וא"כ ה"נ בישראל לא היה חשש סכנה אלא למי שיש בו כח רוחני חזק כמו בכור או גדול הבית משא"כ הדיוט, מש"ה הקדיש הקדוש ברוך הוא בכורי ישראל שניצולו, אלמא דרק הם היו בסכנה, ומשום זה לא הוזהרו לצאת אלא זקני הדור שהם ראשי בית אבותם, ומטעם שנתנו חז"ל דמשעה שניתן רשות לחבל אינו מבחין אם ראוי הוא לקבל פני שכינה בהעברה זו או לא, והיינו בין צדיק לרשע, אבל הדיוטים שבישראל לא נתפעלו כלל ואין להם להזהר".

לסיכום

עד כה מצינו ארבע אפשרויות בנוגע להסתכנות של תלמידי חכמים הסומכים על תורתם:

א. יש תלמידי חכמים מיוחדים שיכולים לסמוך על כך שהתורה תגן עליהם ועל כן אינם צריכים הגנה.

ב. תלמידי חכמים אינם צריכים הגנה פרט למקרה שהם נמצאים יחד עם הדיוטות, שאז מלאך המוות אינו מבחין בין צדיק לרשע, בבחינת "בהדי הוצא לקי כרבא". [ב"ק צב עמ' א]

ג. תלמידי חכמים צריכים הגנה כמו כל אדם בישראל.

ד. תלמידי חכמים צריכים הגנה יתירה כי הם מועדים לפורענות יותר מאחרים.

ב. עקרונות נוספים

לעיל ראינו שרק לחכמים גדולים ביותר כמו ריב"ל מותר להסתכן [ואכן מצאנו במסכת כתובות (עז, ב) שמלאך המוות לא היה יכול לריב"ל]. אלא שיש לסייג זאת - יש מצבים שגם הם אסורים לסמוך על כך שתורתם תגן עליהם. לדוגמה, לו יצויר שיבוא רוצח חמוש בחרב מול אחד מהם, גם הם יודו שלא יוכלו לסמוך על תורתם אלא הם חייבים לפעול ממש להציל את נפשם. ונראה שריב"ל הכניס עצמו לסכנה, דווקא בדבר פנימי ונסתר, כמו הדבקה במחלה, שבזה יכול לסמוך על תורתו שתגן עליו. וכן אביי הכניס את רב אחא לסכנה של 'מזיקים', שהיא סכנה סגולית. אבל בסכנה גלויה ומיידית אסור לסמוך על התורה ועל הנס.

הבחנה בין סכנה חיצונית, שחייבים לפעול בה בדרך הטבע, לסכנה פנימית, שם מותר לסמוך על הקב"ה, מצינו ברבנו בחיי לשמות (כא, יט): "ורפא ירפא" - מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות. לא אמרו אלא במכה שבחוף שהכתוב מדבר בה, אבל חולי מבפנים אין זה תלוי ביד הרופא, אלא ביד הרופא כל בשר אשר בידו נפש כל חי". וראה שם בראב"ע. [ויתכן שהגדרת המצב כמצב 'מבפנים' לעומת 'בחוף', משתנה במשך הדורות. ומה שבעבר נחשב מבפנים, כשלא היו אמצעים לראותו או לאבחנו בבדיקות דם וכדומה, ייחשב היום חיצוני].

לפיכך יש לשאול כיצד ר' חנינא שם רגלו על חור הערוד, הרי זה דבר גלוי וברור שמי שמתגרה בערוד הערוד נושכו וממיתו?²²

אכן, מצאנו שבתנאים מסוימים מותר להיכנס לסכנה גם לאנשים גדולים פחות מר' חנינא.

וכך כתב הנימוקי יוסף בסנהדרין (יח, א): "אם הוא אדם גדול חסיד וירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש את השם ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה, כדי שיראו העם ליראה השם ולא יהבו בכל לבם... ואמרין נמי במדרש (ויק"ר פרשה ל"ב אות א): מה לך יוצא ליסקל? שמלתי את בני; מה לך יוצא ליצלב? שנטלתי את הלולב; דמשמע שהיו מוסרין עצמם על קדושת השם לפני משורת הדין; דוודאי לא היו מחוייבין בכך אפילו בשעת השמד, כיון שבידן להעביר ולבטלם, אלא דאפילו הכי היו נהרגין מפני שהיתה השעת צריכה לכך".

כלומר, כאשר אדם שיש לו השפעה על הדור ורואה שהדור פרוץ מותר לו לסכן עצמו כדי להביא את העם לידי יראת השם ואהבתו. וכך פעל ר' חנינא בן דוסא כפי שפעל כדי להביא אנשים לידי יראת שמים.

ובזה יבואר גם מעשהו של רבי חנינא בן תרדיון שהקהיל קהילות ברבים ונשרף וספר תורה עימו, שעשה זאת משום צורך הדור, לקדש שמו ולרומם קרן התורה והמצוות בישראל.²⁴

אלא שר"ח בן תרדיון עשה זאת על דעת שיהרג, ואילו ר' חנינא בן דוסא ידע שזכות התורה וקידוש שם שמים יעמדו לו שלא יינזק, אלא שאסור לעשות כך אם לא על מנת לקדש שם שמים.

אם כן, יש כאן שתי צורות הפוכות של קידוש שם שמים: ר"ח בן תרדיון מקדש שם שמים בזה שמוסר נפשו להריגה על התורה והמצוות, ואילו ר' חנינא בן דוסא מקדש שם שמים בכך שהוא מלמד יראת שמים אמיתית, שלא הערוד ממית אלא החטא ממית.

לסיכום של דברים -

במקרים הבאים אסור לתלמיד חכם לסמוך על תורתו שתגן עליו:

א. כאשר מדובר **בסכנה מוחשית וגלויה** [כמו אצל יעקב, שמואל ועוד].

ב. כשיש **כעת סכנה לרבים**, המסכנת גם את התלמיד חכם [תוספות, הסרת גבשושית מרחוב העיר] או **כשהסכנה מופיעה חדשים לבקרים** ומהווה בעיה גם לתלמיד חכם [רמב"ם, תחזוקה שוטפת של העיר]. בכל אלו תלמידי חכמים חייבים להשתתף בהוצאות ואינם יכולים לסמוך שתורתם תצילם.

24. מסכת עבודה זרה (יח, א): "כשחלה רבי יוסי בן קיסמא, הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו. אמר לו: חנינא אחי, אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכה? שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו, והרגה את חסידיו ואבדה את טוביו, ועדיין היא קיימת, ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה [ומקהיל קהילות ברבים] וספר מונח לך בחיקך! אמר לו: מן השמים ירחמו. אמר לו: אני אומר לך דברים של טעם, ואתה אומר לי מן השמים ירחמו, תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש!... לא היו ימים מועטים עד שנפטר רבי יוסי בן קיסמא, והלכו כל גדולי רומי לקברו והספידוהו הספד גדול, ובחזרתו מצאוהו לרבי חנינא בן תרדיון שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים, וס"ת מונח לו בחיקו. הביאוהו וכרכוהו בס"ת, והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור, והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו, כדי שלא תצא נשמתו מהרה".

ב. בסכנה הקרובה להיות ודאית אך **פועלת בנסתר כמו מחלה מדבקת**, אסור לתלמיד חכם לסמוך על תורתו [אלא אם כן מדובר בתלמיד חכם גדול ביותר כמו ריב"ל היודע בוודאות שתורתו תגן עליו].

ג. תלמיד חכם הנמצא **בסכנה יחד עם עם הארץ** אסור לו לסמוך על תורתו [מכיוון שניתנה רשות למשחית אינו מבחין בין צדיק ורשע, ומתחיל דווקא בצדיקים].

ד. גם **בספק סכנה רחוקה, כשהיא בפרהסייה ואינה מטופלת** ע"י אחרים אסור לתלמיד חכם לסמוך על תורתו [על פי החזון איש שבעיר שיש בה רק תלמידי חכמים הם חייבים לבנות חומה. וייתכן שכשמפרסמים לעיני כול שהם צדיקים ובטוחים בתורתם, ולא בונים חומה, יש בזה מידת הגאווה, ועל זה אולי נאמר שאסור לנסות את ה'. וייתכן שדווקא בשל עצם האיסור שעברו, הם לא יינצלו].

במקרים הבאים **מותר** לתלמיד חכם לסמוך על תורתם שתגן עליהם:

א. **בסכנה נסתרת**, כמו מחלה מדבקת ורק **לגדולי החכמים** הבטוחים שתורתם תגן עליהם.

ב. כשיש צורך **לקדש שם שמים** [כמו ר' חנינא בן דוסא].

ג. רק **בספק סכנה רחוקה** ובלבד שיהיו שם **אחרים שיפעלו באופן מעשי** כנגד הסכנה [בניית חומה בעיר שיש בה עמי ארצות ותלמידי חכמים כאחד].

לסיום יש להדגיש, שכשחז"ל אמרו שתורה מגנא ומצלא, כוונתם היא שבכוחה של תורה להגן ולהציל, אך בנוגע לשאלת התוצאה המעשית, האם ייפגעו תלמידי חכמים עתה אם לאו? בזה יש חשבונות נוספים [עבירות שאדם עבר, גזירה שנגזרה, הרצון של ה' להרבות שכרו בעולם הבא ועוד^{כג}].

ח. חובה לדאוג ללימוד תורה בשעת מלחמה

נאמר במסכת שבועות (לה, ב): "האלף לך שלמה שלמה לדידיה ומאתים לנוטרים את פרו' - רבנן... אמר שמואל מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא, שנאמר 'כרמי שלי לפני - האלף לך שלמה' למלכותא דרקיעא 'ומאתים לנוטרים את פרו' למלכותא דארעא".

וכתב רש"י שם: "ומאתים לנוטרים כו' - לרבנן, הניחם ויעסקו בתורה אחד מששה שבהם".

ובמהרש"א שם: "האי כרמי הוא כנסת ישראל כמ"ש 'כי כרם ה' צב-אות בית ישראל', ואמר שמכלל ישראל היו אלף לעבדים לשלמה ליוצאי מלחמה, כמ"ש 'מבני

ישראל לא נתן שלמה עבד כי הם אנשי המלחמה ועבדיו' וגו', ואמר שהותיר מישראל מלצאת במלחמה חלק ששית מאלף שהם מאתים לנוטרים פריו שהם הרבנן, שאסור לעשות אנגריא בת"ח כמ"ש בסוטה באסא שנענש על כך. ושמואל דריש בהיפך די ש להניח אלף מכלל ישראל לשלמה למלכותא דרקינא שיהיו עוסקין בתורה, וחלק ששית שהם... מלכותא דישאל דהיינו כרמי שהוא כנסת ישראל" [אבל ראה בנוגע לסיום דבריו, פירוש אחר ברשב"א ובריטב"א שם].

ובמסכת מכות (ו, א): " 'עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים' - מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה, שערי ירושלים שהיו עוסקים בתורה".

ובמסכת סנהדרין (מט, א): "אלמלא דוד לא עשה יואב מלחמה", ופירש רש"י שם: "אלמלא דוד - שהיה עוסק בתורה לא עשה יואב מלחמה, אבל זכותו של דוד עומדת לו ליואב במלחמותיו של דוד".

ובזוה"ק בשלח (נח, א): "לית מלה בעלמא דיתבר חיליהון דעמין עכו"ם בר בשעתא דישאל מתעסקין באורייתא, דכל זמן דישאל מתעסקין באורייתא ימינא אתתקף ואתבר חילא ותוקפא דעכו"ם, ובשעתא דישאל לא מתעסקין באורייתא שמאלא אתתקף ואתתקף חיליהון דעכו"ם ושלטין עלייהו".

וכך כתב העמק דבר בבראשית (יד, יד, ובהרחב דבר שם, וכפי שהובא לעיל אות ד [א]), שיש להרבות ולהעמיק בלימוד תורה דווקא בזמן מלחמה, שכן זכות התורה היא החרב של ישראל, וככל שהמלחמה כבדה יש להעמיק יותר בהלכה ולשנן את החרב.

כמו כן, יש חשיבות מיוחדת לתפילה בשעת המלחמה, כפי שנהגו במלחמת מדין כמבואר במדרש תנחומא מטות (סימן ג): " 'אלף למטה אלף למטה' - י"ב אלף חלוצי צבא, וי"ב אלף לתפלה".